

TÜRKİYE’DE ENGELLİ HAKLARI VE ENGELLİLER HUKUKU’NUN DURUMU

Disabilities Rights in Turkey and Status Of The Disabled Law

Dr. Mahmut ÇİTİL¹ - Av. Muhammet Kürşat ÜÇÜNCÜ²

Geliş Tarihi: 05.02.2018

Kabul Tarihi: 08.05.2018

ÖZET

Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye’de engelli haklarının gelişimi ve mevcut durumunu ortaya koymak ve bu doğrultuda Türkiye’deki engelliler alanındaki hukuk çalışmalarını değerlendirmektedir. Çalışma kapsamında engelli haklarının tarihsel gelişimi ve toplumsal temelleri, uluslararası düzenlemelerde engellilerle ilgili gelişmeler, günümüzde engelli haklarının yasal dayanakları ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye’de “Engelli Hukuku” alanında yapılan bilimsel çalışmalar, kamu hizmetleri ve başta Hukuk Fakülteleri olmak üzere üniversitelerin bu konudaki durumu incelenmiştir. Ortaya koyulan bulgular dünyadaki genel durumla kıyaslanarak Türkiye’de “Engelliler Hukuku” ve böyle bir alana duyulan ihtiyaç ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak engelliler hukuku alanına zemin oluşturacak ulusal ve uluslararası, doğrudan ve dolaylı birçok yasal düzenleme olduğu, buna rağmen engelli hakları ya da engelliler hukuku konusu Türkiye’de yeterli ilginin gösterilmediği söylenebilir. Bu kapsamda Türkiye’de bilim insanlarının engelli hukuku konusunda çok az sayıda araştırma yaptıkları, hukuk fakültelerinde bu konunun çok sınırlı şekilde ele alındığı ve pratik alanlarda çok az hizmet sunulduğu anlaşılmaktadır. Başta hukukçular olmak üzere engelli hakları alanında toplumsal duyarlılığın artması engellilerin hak ettikleri bir yaşam standardına ulaşmalarında katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Hukuk, Engelli Hakları

ABSTRACT

The aim of this study is to assess the development of the rights of people with disabilities in the world and in Turkey, moreover, to evaluate the legal studies in the field of disabilities in Turkey. In the content of this study, the historical development and social foundations of the rights of people with disabilities, the legal developments which are related to the disability in the international regulations and nowadays, the legal basis of disability rights are discussed. In addition to these, scientific researches about the field of “disability laws” in Turkey, public services and situation of universities notably faculties of law have been examined. Findings have been compared with the general situation of on the world. Besides, “disability laws” in Turkey and to what extent people need this field have been revealed. As a result, there are significant number of direct and indirect, national and international legislative regulations which can constitute to base of disability laws. However, it can say that in Turkey, there is not enough interest about the field of disability laws and rights of people with disabilities. In this context, it is understood that in Turkey, there are few researches have been done by scientist, this field has been approached very limitedly in faculties of law and in practise fields there are slight supports have been provided. Increasing social awareness in the field of disability rights, particularly among legal persons, will contribute to achieve a standard of life that people with disabilities deserve.

Keywords: Disabilities, Law, Disabilities Rights

¹ Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, mcitil@gazi.edu.tr

² Avukat, Ankara Barosu, mkucuncu@gmail.com

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye’de engelli haklarının gelişimi ve mevcut durumunu ortaya koymak ve bu doğrultuda Türkiye’deki engelliler alanındaki hukuk çalışmalarını değerlendirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın dayandığı temel iddia Türkiye’de engelliler hukuku konusuna yeterli ilgilinin gösterilmemiş olmasıdır. Türkiye’de hukuk ile ilgilenen disiplin alanlarında engellilere yönelik sistematik bir yaklaşımın yetersiz olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında engelli haklarının tarihsel gelişimi ve toplumsal temelleri, uluslararası düzenlemelerde engellilerle ilgili gelişmeler, günümüzde engelli haklarının yasal dayanakları ele alınmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye’de “Engelli Hukuku” alanında yapılan bilimsel çalışmalar ve karşılaştırmalı olarak başta Hukuk Fakülteleri olmak üzere üniversitelerin bu konudaki durumu incelenmiştir. Sonuç olarak dünyadaki genel durumla kıyaslanarak Türkiye’de “Engelliler Hukuku” ve böyle bir alana duyulan ihtiyaç ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

I. ENGELLİ HAKLARININ TARİHSEL, TOPLUMSAL VE YASAL TEMELLERİ

Toplum bireylerden oluşan bir yapıya sahiptir. Ancak toplum; grup ve topluluk düzeyini aşan daha geniş bir içerikle düşünülebilir. Buna göre toplum; Alman Toplumunu, Türk Toplumunu ve Doğu Toplumunu örneklerinde olduğu gibi geniş ve demografik bir çoğunluğu, milli, medeni bir farklılaşmayı ifade etmektedir.³ Öyle ki her toplum çeşitli grup ve topluluğun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan mikro öğelerin oluşturduğu makro bir yapıyı temsil etmektedir. Göreceli olsa da her toplumun fertlerinin benzer özellikleri olabilir. Örneğin İskandinavya’daki çoğu insan sarışın, Japonya’daki çoğu insan ise çekik gözlüdür. Toplumların ya da toplulukların belli özellikler etrafında şekillendiği söylenebilir ancak bir toplumu oluşturan bireylerin tümünün aynı özelliklere sahip olması beklenemez. Bu kapsamda her toplumda çoğunluk genel bir ortalama (norm) olsa da bunun üstünde ve altında da bir dağılım bulunabilir. Örneğin bir toplumda ortalama boya sahip olan büyük çoğunluğun yanı sıra çok uzun boylular ya da çok kısa boylular olabilir. Bu dağılım normal dağılım eğrisi olarak ifade edilebilmektedir. Bunun yanı sıra toplumun büyük kesimi fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı olsa da her toplumda bilişsel, fiziksel, duyuşsal ve sosyal açıdan özel gereksinimli bireyler bulunmaktadır. Doğal olarak da insanlık var olduğu günden bu yana toplumda engelli bireylerin de var olduğu söylenebilir. Engelliler çeşitli toplumsal tabakalarda yer almakla birlikte benzer yaşamsal sorunları olan bir toplumsal grup olarak kabul edilebilir. Engellilik durumu ise bu toplumsal yaşam içerisinde toplumsal bir olgu olarak ele alınması gereken bir ihtivaya sahiptir.

³ Doğan, İsmail; **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**, 11. Baskı, PegemA Yayıncılık, 2012, s.69.

En genel tanımıyla *engellilik*; duyu organlarının zedelenmeye bağlı olarak işlevlerinde gözlenen kayıpların ortaya çıkardığı yetersizlikten etkilenme nedeniyle bireyin çevreyle etkileşimde karşılaştığı problem durumudur.⁴ Bu tanımda *zedelenme* bireyin, doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası oluşan çeşitli etmenlerle, organlarının işlevlerini yerine getirmede ve görevlerini yapmada etkili olan zorlanım durumunu, *yetersizlik* ise zihinsel, fiziksel, davranışsal ya da duyu organlarının zedelenmeye bağlı olarak tüm ya da kısmen işlevlerinde gözlenen kayıpların ortaya çıkardığı durumu ifade etmektedir.⁵ Örnek verilecek olursa bir kişinin kaza geçirmesi sonrasında omurgasının zarar görmesi zedelenme, bu zedelenmeye bağlı olarak yürüyememesi ise bedensel yetersizlik durumudur. Fakat bir kişinin engelli olarak kabul edilebilmesi için çevresel faktörlerin ve toplumsal algının yetersizliğe karşı ortaya bir engel koyması gerekmektedir. Örneğin bedensel yetersizliği olan bir çocuk spor ve oyun alanında sorun yaşarken, sınıfında hiçbir sorunla karşılaşmayabilir. Daha net bir şekilde açıklamak gerekirse binaların girişleri, tuvaletler, sınıf ortamı gibi yerler tekerlekli sandalye kullanan bir vatandaşın rahatça dolaşabileceği donanımlardan yoksunsa ve bu kişinin yapmak istediği bütün işlerin çevresinde bunu zorlaştıran engeller varsa o kişi engellidir. BM Engelli Hakları Sözleşmesinde ise doğrudan bir engellilik tanımı olmamakla birlikte *“Engelliliğin verilen bir kavram olduğunu ve engelliliğin sakat kişilerin, onların diğer bireyler ile birlikte eşit bir temelde topluma tam ve etkili katılmalarına olanak tanımayan tutumlar ve çevre koşullarla etkileşiminden kaynaklandığını”* taraf devletlerin tanınması gereğine vurgu yapılmıştır. Bu vurgu da yukarıdaki engelli tanımıyla kıyaslandığında bireyle çevre arasındaki etkileşimi esas alması bakımından benzerdir.

Engellilik kavramı son dönemde daha sık tercih edilen bir kavram olmasına rağmen toplumda yetersizlikten etkilenmiş bireyleri tanımlamak amacıyla çok çeşitli kavramların (sakat, özürlü vb.) kullanıldığı görülmektedir. Örneğin son döneme kadar başta hukuk alanı olmak üzere birçok yerde engelli kavramı yerine özürlü kavramının kullanıldığı görülmektedir.⁶ Ancak özürlü kavramının kullanılması var olan hukuki ve sosyal durumu ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Zira özür ve yetersizlik gibi kavramların bireyleri etiketlediğini ve bireyin içsel ve fiziksel durumu üzerinden gelişen kavramlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak engel kavramı, bireyin özür veya yetersizliğinden değil de çevresel faktörlerin ve toplumsal algının etkisinden bahsetmesi

⁴ Çitil, Mahmut; **Türkiye’de Özel Eğitim: Tarihsel, Politik ve Yasal Gelişmeler**, 2017a, s.26.

⁵ Ataman, Aşegül; **Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş**, Gündüz Yayıncılık, Ankara 2003, s.15.

⁶ 25/4/2013 tarihli ve 6462 sayılı Kanunun 1’inci maddesiyle başta Engelliler Kanunu olmak üzere mevzuatta “özür/özürlü” gibi kavramlar yerine “engel/engelli” kavramlarının kullanılmasına başlanmıştır.

açısından dışsal bir içeriğe sahiptir.⁷ Bu nedenle bu çalışmada “engel” kavramı temel kavram olarak kullanılmıştır. Fakat ayrıca belirtmek gerekir ki başta eğitim bilimleri olmak üzere son dönemde ise engelli bireylere daha yumuşak bir yaklaşımla “özel gereksinimli” bireyler de denilmektedir.

Engelli bireylerin varlığı ve durumu ile ilgili bilgiler milattan önceki çağlara kadar uzanmaktadır. Fakat engelli bireylerin tarihsel süreç içerisinde ciddi zorluklar yaşadıkları görülmektedir. İkel toplumlarda savaş ve avlanma gibi önemli durumlarda bireyin bir işe yaraması gerektiği düşünüldüğünden insanların beden gücü ve sağlığına önem verilmiştir.⁸ Bu nedenle bu eski toplumlarda engelli bireylere olumsuz tepkiler gösterilmiş, savaş ve üretime katılabilmeleri beklenemeyecek durumda doğanların hemen ortadan kaldırılması durumuna gidilmiştir.⁹ Avrupa toplumlarında ise ilk çağlardan orta çağa kadar engelli bireyler uğursuz ve gereksiz sayılmış, kendi aileleri tarafından sokağa atılmış, toplumdan dışlanmış ve hatta öldürülmüşlerdir.¹⁰ Öyle ki Roma gibi bazı toplumlarda ebeveynler engelli doğan çocuklarını öldürme hakkına sahipken; Sparta gibi bazı toplumlarda bu görevi devlet yürütmüştür.¹¹ Ortaçağa kadar geçen bu karanlık döneme, engellilerin toplumsal konumu açısından “moral / ahlaki model” denilmektedir. Bu bakış açısının temelinde engelli olma durumu; engelli insanların, kendilerinin ya da ailelerinin bazı günahlarından dolayı bu duruma maruz kaldıkları düşüncesine dayanmaktadır. Engelliliği doğrudan günahkârlık ve kötülüğe bağlayan “moral / ahlaki model” yaklaşımına göre engellilik ahlaki çöküntüden, insanın içindeki “şeytan” veya “ahlaksızlığın” dışı vurumudur.¹² Bu yaklaşımın hâkim olduğu ilkçağdan Hristiyanlığın yayılmasına kadar geçen sürede engelli bireyler kötü muamele görmüş, toplumsal haklardan faydalandırılmamış, dışlanmışlardır. Hristiyanlığın ve ardından İslamiyet’in yayılmasıyla birlikte engelli bireylere

⁷ Doğan, İsmail, Çitil Mahmut; *Engelli Çocuk ve Ergenlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım*, A. Kulaksızoğlu (Haz.), *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s.31.

⁸ Enç, Mithat; *Görme Özürlüler (Gelişim, Uyum ve Eğitimleri)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2005, s.11.

⁹ Enç, a.g.e, s.11.

¹⁰ Gök, Süleyman; *Dünyada ve Türkiye’de Sağır, Dilsiz, Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Hüsnütabiat Matbaası (Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti Neşriyatı) İstanbul, 1958, s.6; Bakınız; Çitil Mahmut; *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Özel Eğitim*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.4.

¹¹ Akçamete, Gönül; *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, 3.Baskı, Kök Yayıncılık, Ankara 2010, s.46; Mahmut Çitil, *Yasalar ve Özel Eğitim*, Vize Yayıncılık, Ankara 2012, s.3.

¹² Arıkan Çiğdem; *Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım*, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2, 1: 2002 s.11-25. Bakınız; Özgebek, Hatice Reyhan; *Türkiye’nin Engelliler Politikası Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.8

yönelik bu kötü yaklaşımlar yerini ilgi, koruma ve şefkate bırakmaya başlamıştır.¹³ Böylece bazı dini kurumlarda, engelli bireylerin temel ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır.¹⁴ Ancak 15. yüzyılın sonlarına kadar engelli bireyler ve özellikle işitme yetersizliği olan bireyler ağır ve yorucu işlerde çalıştırılmışlardır.¹⁵ 16. yüzyıldan sonra ise az da olsa engellilerin eğitiminde sistematik çalışmalar başlamış,¹⁶ bu bireylerin özel gereksinimlerinin olduğu gerçeği ancak 1800'lü yılların sonunda kabul edilmiş ve eğitilerek topluma kazandırılmaları süreci hızlanmıştır.¹⁷ Fakat bu çaba ve gelişmeler çok sınırlı düzeyde kalmıştır.

Engelli hakları gibi bir kavram oldukça yeni bir söylem olarak kabul edilebilir. Çünkü engelli bireylerin tarihsel süreç içerisinde uzunca bir süre toplumsal haklardan yararlanamadıkları görülmektedir. Engelli bireylerin temel haklarının uluslararası boyutta ancak ikinci dünya savaşından sonra ele alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa'da engelli bireylerin sayısı ve işgücü açığı artmış, böylece engelli bireylerin rehabilitasyonu ve istihdamı önem kazanmıştır.¹⁸ Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Batı toplumlarında insan hakları ve demokrasinin önemi tartışılmaya başlanmış ve bu tartışmalar engelli bireylerle ilgili gelişmeleri etkilemiştir.¹⁹ Örneğin ABD'de engelli çocuğa sahip aileler çocuklarının eğitimi için 1940'lı yıllardan itibaren organize olmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda ABD'de Engelli Vatandaşlar Ulusal Birliği (The Arc), Birleşmiş Spastik Derneği, Öğrenme Güçlüğü Olanlar Derneği gibi sivil toplum örgütlerinin etkisiyle engellilerin haklarına ilişkin mevzuatın oluşturulmasına, devlet okullarının çocukları ile ilgili verdiği kararlara katılma, engellilere yönelik tutumların değiştirilmesi gibi engelli çocuk ve ailelerinin eğitim haklarının tesisi sağlanmıştır.²⁰ ABD'de bu gelişmeler yaşanırken Birleşmiş Milletlerin (BM) de bu dönemde ortaya koyduğu yaklaşım ve çalışmaların temel insan hakları bağlamında engelli bireylere olumlu etkileri olduğu söylenebilir.²¹ Yine bu dönem içinde 1954 yılında Amerikalı bir anne, engelli çocuğuna yönelik ayrımcılığa karşı yasal mücadele başlatmış, arkasından açılan benzer davaların etkisiyle de normalleştirme ve

¹³ Özsoy Yahya, Özyürek Mehmet ve Eripek Süleyman; Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar (Özel eğitime giriş,) 6. Baskı, Karatepe Yayınları, Ankara 1996, s.12

¹⁴ Çitil, *a.g.e*, 2017a, s.3.

¹⁵ Çitil, *a.g.t*, 2009, s.5.

¹⁶ Çitil, *a.g.e*, 2012, s.4

¹⁷ Cavkaytar, Atilla; Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim, **H.İ. Diken (Ed.)**, PegemA Yayıncılık, Ankara 2008, s.5.

¹⁸ Özgöbek, *a.g.t*, 2007, s.17

¹⁹ Özgöbek, *a.g.t*, 2007, s.15

²⁰ Çitil, Mahmut; **Zihinsel Yetersizliği ve OSB'li Olan Çocuklarla İlgili Yasal Yasal Düzenlemeler**, Ü. Şahbaz (Ed.) Vize Yayıncılık, Ankara 2017b, s. 226.

²¹ Çitil, 2017b, s. 227.

kaynaştırma kavramları tartışılmaya başlanmıştır.²² Bu kavramlar o dönemde engelli bireyleri tanımlamada ve onlara yönelik hizmetleri belirlemede etkili olan “tıbbi-medikal modele” bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. Medikal modelin hâkim olmasıyla birlikte engelli bireylerin önceki dönemlere nazaran yaşam standartlarında önemli gelişmeler olmuştur. Medikal model ile birlikte engelliliğin oluşumunun önlenmesi, rehabilitasyon, bakım ve izleme ile ilgili koruyucu ve önleyici programların hazırlanması engelli bireylerin ve ailelerinin yaşam kalitesini arttırmıştır.²³ Ancak bu modelin yetersizliğe odaklanması ve meseleyi engelli birey üzerinden ele alması temel sınırlılık olarak ortaya çıkmaktadır.

Tıbbi-medikal modele göre, toplum katı ve değiştirilemez olarak görülürken insanın çevreye uyması gerektiği için esnek ve değiştirilebilir olması savunulur.²⁴ Medikal modelde, kişinin eksiklik ya da yetersizliği üzerinde durulduğundan, kişinin güçlü ve olumlu yanları göz ardı edilmekte böylece engelli bireylerin sınırlı, aciz bireyler olduğu düşüncesi oluşmaktadır.²⁵ Bu nedenle engelli bireylerle ilgili düşük beklentiler oluşmakta, onların neleri başarabileceği konusunda bilgi ve tutum eksikliği ortaya çıkmakta, ayrımcı ve etiketleyici tutumlar gelişmektedir. Yukarıda bahsi geçen davalar da bu ayrımcı ve etiketleyici bakış açısına karşı açılmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar engelli bireylere sunulan özel eğitim imkânlarının o dönemde çok sınırlı olduğu, engelli çocuklara yönelik okulların toplumdaki uzak yerlerde ve yatılı ya da gündüzlü şekilde hizmet verdiği görülmektedir. Yine normalleştirme ve kaynaştırma kavramları da ayrımcılığa karşı engelli bireylerin temel yurttaşlık haklarına sahip olmaları, engelli çocukların akranlarıyla aynı ortamlarda eğitim görmeleri gibi temel gereklilikleri ifade etmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu söylem ve tartışmalar ışığında engelli örgütlerinin baskısı artmış medikal model yaklaşımının yerine “sosyal model” yaklaşımı ön plana çıkmıştır.

Sosyal modelin hâkim olmaya başladığı bu dönemde ABD’de bağımsız sosyal yaşam, etiketleme, sosyal sapma gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır

²² Batu Sema ve Uysal Ayten; *Günümüz Sınıflarında Engelli Çocukların Gelişimini Destekleme*, A. G. Akçamete (Ed.) 3.Baskı, Kök Yayıncılık, Ankara, 2010, s.114; ABD’de engelli hakları konusundaki mahkeme kararlarıyla ilgili kaynaklar için bkz. Çakmak, N. Müncü; **Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme**, *AÜHFD*, 2008, s.54.

²³ Arıkan, *a.g.m*, 2002, s.12

²⁴ Oğultürk, Nilay; **Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin, Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler: Çankaya Belediyesinden Hizmet Alan Aileler Üzerin Bir Değerlendirme**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.5

²⁵ Yasemin Öztürk, **Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Gereksinimlerinin ve Aile Yükünün Belirlenmesi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.8

ve engelliliğin sosyal kurgusunda çevresel faktörlerin önemi vurgulanmıştır.²⁶ Sosyal modele göre *engellilik*, engeli olmayan insanların ayrımcı ve etiketleyici görüşleriyle ortaya çıkan, sınırlayıcı yasalar, politikalar ve kurumsallaşmış alışkanlıkların sonucu olarak toplumun yarattığı bir durumdur.²⁷ Sosyal model engellilerin önündeki engellerin ortadan kaldırılarak topluma tam katılımlarının sağlanması gerektiğine inanmaktadır.²⁸ Sosyal modele göre engelli bireyler mümkün olduğunca kendi hayatlarını kontrol edebilmeli, sebepsiz kısıtlamalardan bağımsız olabilmeli, kendi tercihlerini yapabilmelerine ve bunları gerçekleştirebilmelerine saygı duyulmalıdır.²⁹ Bu yaklaşımın ve ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle de dünyada bir “engelli hakları” bilincinin ve farkındalığının oluşmaya başladığı görülmektedir. Engelli bireylerle ilgili doğrudan ve temel gelişmeler ise ancak 1970’lerde gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde uzun mücadeleler neticesinde, 1975 yılında çıkarılan PL-94-142 sayılı *Tüm Engelli Çocuklar İçin Eğitim Yasası* isimli düzenleme ile engelli çocukların eğitimi konusunda başta kaynaştırma olmak üzere önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.³⁰ 1980’lerden itibaren ise özellikle ABD’de engellilik konusunda istihdam kaynaklarının gelişmesi konusunda çabaların arttığı, 1990’lardan itibaren de yine ABD’de engelli olma ile gurur duyma ve farklılıklarla barışık olmaya dayalı yaklaşımın ön plana çıktığı söylenebilir.³¹

Türkiye’de engelliler konusunda yapılan ilk ve en kapsamlı istatistiksel çalışma 2002 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumunca yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması’dır. Bu araştırmaya göre Türkiye nüfusunun % 12,5’i engellilerden oluşmaktadır.³² Buna göre Türkiye’de engelli nüfusu 8,5 milyon civarındadır. Bu kapsamda yetersizlik gruplarına göre bakıldığında % 1,25’i ortopedik engelli, % 0,48’i zihinsel engelli, % 0,60’ı görme engelli, % 0,37’si işitme engelli, % 0,38’i dil ve konuşma bozukluğu ve % 9,7’si süregelen hastalığı olanlardan oluşmaktadır. Günümüzde ise engelli haritası ile ilgili resmi veriler “Ulusal Engelliler Veri Tabanı”na tutulmaktadır. Ulusal Engelliler Veritabanı’nda kayıtlı, adresi, engel grubu ve engelli sağlık kurulu rapor bilgileri bilinen, yaşayan toplam 1.869.521 engelli birey bulunmaktadır. Engelli bireylerden erkek olanlar 1.075.271 kişi, kadın

²⁶ Burcu, Esra; *Türkiye’de Özürlü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2007, s.7

²⁷ Özgöbek, a.g.t, 2007, s.11.

²⁸ Giddens, Anthony; *Sosyoloji*, C. Güzel (Yayıma Hazırlayan). Kırmızı Yay. İstanbul 2012, s.327.

²⁹ Özgöbek, a.g.t, s.11

³⁰ Batu ve Uysal, a.g.m, 2010, s.114

³¹ Burcu, a.g.e, 2007, s. 9

³² Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara; www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=14 sayfasından erişilmiştir (Erişim Tarihi: 25.04.2018)

olanlar ise 794.250 kişiden oluşmaktadır.³³ Engellilerle ilgili toplumsal şart ve düzenlemelerin çok yakın bir tarihten itibaren geçerli olması engellilerle ilgili toplumsal ve kuramsal tartışmaların neden bu kadar yeni olduğunu açıklamaktadır. Son yüzyılda ise engellilerle ilgili farkındalığın artması ve bazı ekonomik, sosyal imkânların sağlanması ciddi yasal düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu yasal düzenlemeler ise engelli bireylerin toplumda görünürlüklerini arttırmıştır. Bu görünürlüğün artması, engelliler için olumlu gibi izlenim oluştursa da bu sefer de toplumsal yaşamda engelli bir birey olmanın türlü sıkıntıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum da yine engelliler için yeni düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir. Böylece “Engelliler Hukuku” gibi bir ihtiyacın ortaya çıktığı söylenebilir. Engellilik konusu uzunca bir süre sosyal psikolojinin, kamusal sağlığın ya da klinik bilimlerin çalışma alanı olarak görülmüştür. Oysa engellilerin en büyük sorunu toplumda kendilerine gereken önemin verilmemesi, toplumda eşit ve saygın bir konum elde etmede yaşadıkları güçlüklerin üstesinden gelememeleridir. Bu açıdan bakıldığında engellik konusunda hukukçulara da önemli roller düşmektedir.

II. ENGELLİLER HUKUKU VE BÖYLE BİR ALANA DUYULAN İHTİYACIN GEREKÇELERİ

İnsanoğlu sosyal bir varlıktır ve yetersizliklerinin türü ve derecesi ne olursa olsun engelliler de hür ve eşit insanlar olarak, sosyal yaşamın dışında düşünülemezler. Buna rağmen engelliler toplumun dezavantajlı bir kesimini oluştururlar. Toplum içinde yaşamak için insanların belli davranışları yerine getirmeleri, belli kurallara uymaları gerekmektedir.³⁴ Hukuk, toplumun genel yararını ve ortak iyiliğini sağlamak amacıyla, insanların birbirleriyle, içinde yaşadıkları toplumla ve toplulukların birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen, yetkili makamlarca konulmuş ve devletin zorlayıcı yaptırımını ile desteklenmiş sosyal düzen kurallarıdır.³⁵ Oysa toplumun genel yararını ve ortak iyiliğini sağlamak için oluşturulan bazı kurallar engelli bireyler için yetersiz ya da işlevsiz olabilir.

Hukuk kuralları, toplumda barışı, güvenliği, eşitliği, özgürlüğü ve adaleti sağlar. Günümüzdeki tüm olumlu gelişmelere karşın engelli bireylerin toplumda eşit ve özgür bireyler olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir.

³³ Engelli Bireylere İlişkin İstatistik Bilgiler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Geliştirme ve Proje Dairesi Başkanlığı Ekim, 2014 raporu, eyh.aile.gov.tr/data/545886b5369dc3281c69af4f/istatistik_ekim_2014.pdf sayfasından erişilmiştir (Erişim Tarihi: 24.04.2018)

³⁴ Dönmezer, Sulhi. **Toplumbilim**. (Yenilenmiş 11. Baskı). Beta Yayınları, İstanbul 1994, s. 252; Andaç, Faruk; **Hukukun Temel Kavramları**. Detay Yayıncılık, Ankara: 2008, s.129;

³⁵ Andaç, a.g.e. 2008, s.1-2; Anayurt, Ömer; **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**. (Güncellenmiş 9. Basım). Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s.30; Dönmezer, a.g.e, 1994, s. 252

Ulaşım, iletişim, eğitim, istihdam gibi birçok konuda engellileri geri plana iten bir toplum yapısında engelli bireylerin eşit ve bağımsız fertler olabilmeleri kolay değildir. Bunu sağlamak için engellileri dikkate alan bazı düzenlemeler gerekmektedir. Bu düzenlemeler yapılırken de pozitif ayrımcılık ve sosyal adalet kavramlarına riayet edilmesinde fayda bulunmaktadır. Sosyal adalet toplumsal yaşama katkı yapma imkânı sınırlı olan zayıf durumdaki kişilerin, sosyal refahın paylaşılmasında gözetilmelerini gerektirmektedir. Bu kapsamda engellilere yönelik hizmet ve yardımlar sosyal adaletin gereğidir.

Engelliler hakkındaki yasal düzenlemeleri **Engelliler Hukuku** adı ile kavramlaştırmak oldukça iddialı bir girişim olacaktır. Dünyada ve Türkiye’de yeni gelişen birçok hukuk dalı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları doğrudan alana özgü yasal düzenlemelere yani özel kanunlara sahip olup, bu temel üzerinden gelişmekle birlikte; bazı hukuk dalları ise doğrudan alana özgü bir yasal düzenleme olmaksızın genel kanunlarda yer alan hükümler ve uluslararası metinler çerçevesinde oluşmuştur. Bu hususta, toplumun özel ilgi gerektiren bir diğer kesimi olan çocuklarla ilgili örnek verilebilir. Zira “Çocuk Hukuku” kamu hukuku alanında Ceza Kanunu, özel hukuk alanında da Medeni Kanunun çocuklarla ilgili kurallarıyla oluşturulmuştur. Bu anlamda Çocuk Hukuku değişik hukuk dallarının arasında ya da içinde yer alan (interdisipliner ya da multidisipliner) bir hukuk dalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dal birçok yükseköğretim kurumunda ayrı ve bağımsız bir ders olarak verilmektedir. Çocuk hukukunun temeli 20 Kasım 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesine dayandırılmaktadır. Bazı hukukçulara göre bu gelişmenin TBMM’ce onaylanması ve Bakanlar Kurulunca yürürlüğe sokularak iç hukuka aktarılması ise artık çocuk hukukunun özel bir külliyyatı olduğu şeklinde kabul edilmektedir.

Çocuk hukuku, bu gelişmelerden doğmuş bir hukuk dalı olarak kabul edilmesine rağmen Engelliler hukukunun böyle bir kabule henüz ulaşamadığı görülmektedir. Oysa yeni gelişmiş hukuk dallarının varlığı için ortaya atılan tüm nedenler, özellikler ve hatta daha fazlası “Engelliler Hukuku” için de ortaya atılabilir. Öyle ki Türkiye’de Engelliler ile ilgili olarak 5378 sayılı Engelliler Kanunu doğrudan bir yasal düzenlemedir. Bu düzenleme birçok farklı kanuna da değişiklik getirmiştir. Ayrıca 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname gibi engellileri doğrudan ilgilendiren birçok yasal düzenleme bulunmaktadır. Yine bununla beraber birçok farklı yasada engellileri doğrudan ilgilendiren hükümler bulunmaktadır. Hem kamu hukuku alanında hem de özel hukuk alanında birçok düzenlemede doğrudan olduğu gibi dolaylı yönden de engelli bireyleri ilgilendiren kurallar olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çocuk hukukunun interdisipliner ya da multidisipliner özelliği, engelliler hukuku için de kesin bir şekilde geçerlidir. Engelliler ile ilgili uluslararası sözleşmeler de çok ciddi ve geniş bir külliyyat oluşturmaktadır. Bu kapsamda söylenebilir

ki; eğer çocuk hukukunun varlığını kabul etmek için yukarıdaki gerekçeler hukukçular tarafından yeterli kabul ediliyor ise, “Engelliler Hukuku” gibi bir alanın da varlığının tartışılması gerekmektedir. Bu tartışmalara ışık tutmak maksadıyla aşağıda engelliler hukukuna temel oluşturan bazı uluslararası ve ulusal düzenlemeler kısaca ele alınmıştır.

III. ULUSLARASI DÜZENLEMELERDE ENGELLİLERLE İLGİLİ BELGELER VE GELİŞMELER

Türkiye, dünya barışının korunması konusundaki gayretleri ile 18 Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur. Bu cemiyet fazla bir varlık gösterememiş ve II. Dünya Savaşı’nın ardından dağılmıştır. Yine bu dönemde İkinci Dünya Savaşı’ndan galip çıkan büyük devletlerin (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti) liderliğinde oluşturulan bir dünya örgütü olan Birleşmiş Milletler (BM) kurulmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaşların ve barışa yönelik tehditlerin tekrarını önlemek ve uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla kurulan bu örgüte Türkiye, 24 Ekim 1945 tarihinde kurucu üye olarak katılmıştır. Böylece Türkiye, Birleşmiş Milletlerin engelli bireyler ile ilgili oluşturduğu sözleşmelerde etkin bir taraf olmuştur. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Sisteminde engelliler ile ilgili gelişmeler Türkiye’yi doğrudan etkilemiştir.

A. Birleşmiş Milletler Sisteminde Engelli Haklarıyla İlgili Belgeler ve Etkinlikler

Engelli bireyler yaşadıkları toplum içerisinde çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ve yasal engellerden dolayı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Yirminci yüzyılla birlikte engellilerin, temel insan haklarının korunduğu ve sosyal yaşama tam katılımlarının sağlandığı bir toplumun temelleri, hem uluslararası hem de ulusal yapıda oluşmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler örgütü kurulduğu andan itibaren engellilerle ilgili yoğun ve önemli çalışmalar başlatmıştır.

İnsan haklarına saygı, tüm insanların eşitliği ve temel özgürlüklerin korunması ilkeleri ile kurulan BM, engelli bireyler için de bu ilkelerin geçerliliğini sağlama konusunda çaba göstermiştir. Bu kapsamda BM’ye bağlı birçok organda engelli bireyler için çalışmalar yürütülmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO) özel eğitimle ilgili olarak yapılan ya da yapılacak faaliyetleri yürütmekle, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) sağlık ve engelliliğin önlenmesi konusu ile ilgili olarak teknik desteği vermekle, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) çocuklara yönelik hazırlanan programlara destek sağlamakla sorumludur. Ayrıca, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) iş piyasasına engellilerin erişimini, uluslararası çalışma

standartları aracılığıyla ekonomik bütünleşmenin sağlanması ve teknik işbirliği sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler Engelliler Programı, BM sistemi içerisinde engellilere yönelik hazırlanan temel programdır ve bu program BM Genel Sekreterliği Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümünün, Sosyal Politika ve Kalkınma Birimi tarafından yürütülmektedir. Aşağıda sunulan tablo 1’de BM’nin engelliler konusunda gerçekleştirdiği bazı etkinlikler ve kabul ettiği belgeler yer almaktadır.

Tablo-1

BM tarafından Gerçekleştirilen Bazı Etkinlikler ve Belgeler

Yasal Düzenleme	Tarih	Konu
Cenova Konferansı	1950	Engellilerin sosyal rehabilitasyonu
Birleşmiş Milletler UNDP, ILO, WHO, UNESCO, UNICEF Toplantısı	1952	Yeni bir bakış açısıyla eğitim ve rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi, engellilerle ilgili konuların da bu kuruluşların programlarına dahil edilmesi
Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Tavsiye Kararı	1955	Engellilerin mesleki rehabilitasyonu
Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme UNESCO Genel Konferansı	1960	Engellilere yönelik ayrımcılığın önlenmesi
Çocuk Hakları Bildirisi	1959	Engelli çocukların durumlarının gereğine uygun özel muamele yapılması, özel eğitim ve bakım sağlanması kararı
Zihinsel Engelli Bireylerin Hakları Hakkında Bildirge	1971	Zihinsel yetersizliğe sahip bireylerin temel hakları
Birleşmiş Milletler (Sakat) Engelli Hakları Bildirisi	1975	13 maddeden oluşan bildiride, Sakatlığın tanımı yapılmış, sakat kişilere hiçbir ayrıcalık gözetilmeden bildiride geçen hakların tanınması gerektiği, saygı ve düzgün yaşam koşullarına, medeni, ekonomik, sosyal ve siyasi haklara, tedavi hakkına sahip olmaları, kendi kendilerine yeterli olmalarını sağlayan önlemler alınması, istihdamlarının sağlanması, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ve bildirideki yazılı hakların mümkün olan her türlü vasıta ile sakat kişilere ve ailelerine tam olarak duyurulması gerektiği gibi konulara değinilmiştir.

Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmesi	1983	Engellilerin mesleki rehabilitasyonu
Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 168 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü Tavsiye Kararı	1988	Engellilerin istihdamı ve mesleki eğitimleri
Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi	1989	1959 Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesindeki önceki hükümler korunmuştur.
Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi UNESCO	1990	Engellilerin eğitim hakkı
Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı için Tallinn Çerçevesi	1990	İstihdam
Engelliler (Sakatlar) İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar	1993	Bu kurallar eşit katılım için ön koşullar, hedef alanlar ve yürütme önlemlerini içermekte ayrıca rehabilitasyon hizmetlerine değinmektedir.
Salamanca Bildirisi	1994	Özel eğitim
Kopenhag Sosyal Kalkınma Bildirgesi ve Sosyal Kalkınma Eylem Planı BM Sosyal Kalkınma Dünya Konferansı Raporu	1995	Engelli bireylerin kendi kendilerine yetebilmeleri için gerekli olan eğitim ve rehabilitasyon
Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi	2006	Engelli bireylerle ilgili en kapsamlı ve temel uluslararası düzenleme

Görüldüğü üzere uluslararası alanda da birçok düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerden bazılarında değinmekte fayda bulunmaktadır. Uluslararası düzenleme denilince ilk akla gelen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Bu bildirme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca 10 Aralık 1948’de kabul edilmiştir. Bildirme, Birleşmiş Milletlerin engelli bireyler ile ilgili önemli düzenlemelerinden ilki olarak kabul edilebilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 2, 3, 16, 22, özellikle 25 ve 26. maddeleri engelli bireyler konusunda taraf devletlere sorumluluklar getirmiştir.³⁶

³⁶ Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı - ÖZİ, *Birinci Özürlüler Şurası*. Çağdaş Toplum,

Engellilerle ilgili ilk doğrudan uluslararası düzenlemelerin ise 1970’li yıllardan itibaren yapıldığı görülmektedir. Örneğin 9 Aralık 1975’te BM Genel Kurulunun 3447 sayılı ilke kararı ile Birleşmiş Milletler Sakat Hakları Bildirisi kabul edilmiştir. Toplamda 13 maddeden oluşan bildiriye, sakatlığın tanımı yapılmış, sakat kişilere hiçbir ayrıcalık gözetilmeden bildiriye geçen hakların tanınması gerektiği, saygı ve düzgün yaşam koşullarına, medeni, ekonomik, sosyal ve siyasi haklara, tedavi hakkına sahip olmaları, kendi kendilerine yeterli olmalarını sağlayan önlemler alınması, istihdamlarının sağlanması, ulaşım imkânlarının geliştirilmesi gereği belirtilmiştir. Ayrıca bildiriye yazılı hakların mümkün olan her türlü vasıta ile sakat kişilere ve ailelerine tam olarak duyurulması gerektiği gibi konulara değinilmiştir. Sakat Hakları Bildirisi, sakat kişilerin topluma üretken bireyler olarak katılmaları konusunda olduğu kadar, toplumun sakatlara karşı yükümlülüklerini de içermektedir. Bu gelişmeler dünyada da özel gereksinimli bireylerin haklarında iyileştirme çalışmalarının arttığını göstermektedir.

Yukarıda da görüldüğü üzere BM yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren engellilerle ilgili birçok önemli düzenleme yapmıştır. 1980’li yıllarda özel gereksinimli bireylerle ilgili uluslararası gelişmeler ise artarak devam etmiştir. BM Genel Kurulu, 3 Aralık 1981 tarihinde 1982 yılını “Engelliler Yılı” olarak ilan etmiş ve “Engelli Kişilerle İlgili Dünya Eylem Programı”nı yürürlüğe koymuştur. Bu dönemden itibaren 10–16 Mayıs tarihleri “Engelliler Haftası” olarak ilan edilmiş ve 1983 yılında başlayan “Engelliler On Yılı Programı”nın sona ermesiyle 3 Aralık tarihi “Dünya Engelliler Günü” olarak hatırlanmaya başlanmıştır.

1990’lı yıllarda da birçok uluslararası gelişme olmuştur. Bunlardan *Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi* UNESCO tarafından, Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı’nda 9 Mart 1990’da, Özürlüler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı için Tallinn Çerçevesi ise BM Genel Kurul 44/70 ilke kararı ile 15 Mart 1990’da kabul edilmiştir. Daha sonra *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar* BM Genel Kurulu’nun 20.10.1993 tarihinde yapılan toplantısında 48/96 sayılı kararla kabul edilmiştir. Bu kurallar eşit katılım için ön koşulları, hedef alanlarını ve yürütme önlemlerini içermekte ayrıca rehabilitasyon hizmetlerine değinmektedir. Eşit katılım için ön koşullar; bilinçlendirme, tıbbi bakım, rehabilitasyon ve yardım servisleri alt başlıklarından oluşmaktadır. Burada devletlerin engellilerle ilgili mevcut programları ve hizmetleri hakkındaki bilgilerin herkesçe elde edilebilir olmasına ve devletlerin engellileri, ailelerini ve toplumu bilinçlendirmesine, engelliliğin önlenmesi ve engellilerin tıbbi bakımlarının sağlanmasına, devletlerin engellilerin kendi

kendilerine yeterli bir seviye çıkmaları için rehabilitasyon hizmetleri ve yardım servisleri sunmalarına ilişkin kurallar belirlenmiştir. Eşit katılım için hedef alanlar kısmında ise; ulaşılabilme, eğitim, istihdam, gelirin korunması ve sosyal güvenlik, aile hayatı ve kişisel bütünlük, kültür, eğlence ve spor, din alanlarında sahip olmaları gereken haklarla ilişkin kurallar belirtilmiştir. Yürütme önlemleri kısmında ise; bilgi ve araştırma, politikaların (hareket tarzlarının) belirlenmesi ve planlanması, yasama, ekonomik politikalar, iş koordinasyonu, engellilerin örgütlenmesi, personel eğitimi, standart kararların yürütülmesinde sakatlarla ilgili programların değerlendirilmesi ve izlenmesi, teknik ve ekonomik işbirliği, uluslararası işbirliği başlıkları altında kurallar belirlenmiştir. Ayrıca standart kararların etkin bir şekilde yürütülmesi için bir izleme mekanizması kurulması ve çalışmasına ilişkin kurallar belirlenmiştir. Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar ile birlikte engelli bireyler için rehabilitasyon hizmetleri uluslararası bir güvenceye kavuşmuştur. Devletlerin engelliler ile ilgili hizmet ve düzenlemeleri tam katılım ve eşitlik prensibi çerçevesinde yapması gerektiği ifade edilmiştir.

BM tarafından gerçekleştirilen en önemli düzenlemelerden biri de Salamanca Bildirisi’dir. Salamanca Bildirisi, çocuğu merkeze alan ve herkes için eğitim düsturuna sahip bir anlayışla oluşturulmuş, özel eğitim alanına katkısı olan önemli bir düzenlemedir. UNESCO, Özel Eğitim Dünya Konferansında ele alınan bildiri 7–10 Haziran 1994’te kabul edilmiştir. Salamanca Bildirisinde özel eğitim prensipleri, politikaları, uygulamalar ve faaliyet çerçevesi hakkında kararlar alınmıştır. Salamanca Bildirisi ile hem hükümetlere hem de uluslararası organizasyonlara özel eğitim ile ilgili birçok görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bildiride, kaynaştırma eğitimine ağırlıklı bir vurgu yapılmış, bunun yanı sıra da öğretmen yetiştirme, akademik araştırma ve bilgi ağını güçlendirme, işbirliği, koordinasyon ve planlama konularında da taraf ülkelere tavsiyeler sunulmuştur. Salamanca bildirisi başta Avrupa olmak üzere dünyayı önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye’de ise bu bildirden üç yıl sonra (573 Sayılı KHK) özel eğitim yasası değişmiş ve bu bildirideki temel ilkeler yeni düzenlemeye yansıtılmıştır.

Birleşmiş Milletler yaklaşık yarım asır boyunca engellilerin toplumsal konumlarını ve haklarını iyileştirmek için başta 1975’teki Sakat Hakları Bildirisi olmak üzere önemli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Ancak 21. yüzyıla gelinmesine rağmen engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerden yeterince yararlanmadığı gerçeği maalesef değişmemiştir. Bu sebeple BM konuyu tekrar ele alma gereği hissetmiş ve yeni bir sözleşme hazırlamıştır. Bunun ardından *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi* 13 Aralık 2006 tarihinde Birleşmiş Milletlerce kabul edilmiş ve 30 Mart 2007 tarihinde üye devletlere imzaya açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti anılan sözleşmeyi 27 Mayıs 2009

tarihinde kabul etmiştir.³⁷ **Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi**, 28 Ekim 2009 tarihinden itibaren de Türkiye 'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin 1. maddesinde *“Bu sözleşmenin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik etmek, korumak, sağlamak ve varlıklarına ilişkin onura saygıyı güçlendirmektir”* denilmiştir. Sözleşmede engelli bireylerle alakalı olarak;

- ❖ Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması ve Eşitlik,
- ❖ Engelli Kadınlar, Engelli Çocuklar,
- ❖ Farkındalığın Artırılması,
- ❖ Erişebilirlik/Ulaşılabilirlik,
- ❖ Yaşam Hakkı,
- ❖ Risk Durumları ve İnsani Bakımdan Acil Durumlar,
- ❖ Yasalar Önünde Eşit Tanınma,
- ❖ Adalete Erişim,
- ❖ Kişisel Özgürlük ve Güvenlik,
- ❖ İşkence, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Maruz Kalmama,
- ❖ Sömürü, Şiddet veya İstismara Maruz Kalmama,
- ❖ Kişisel Bütünlüğün Korunması, Seyahat Özgürlüğü ve Tabiiyet,
- ❖ Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dâhil Olma,
- ❖ Kişisel Hareketlilik, Düşünce ve İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim,
- ❖ Özel Yaşama Saygı, Konut ve Aile Dokunulmazlığı,
- ❖ Eğitim, Sağlık, Rehabilitasyon ve Rehabilitasyon,
- ❖ Çalışma ve İstihdam,
- ❖ Uygun Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma,
- ❖ Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım,
- ❖ Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım,
- ❖ İstatistikler ve Veri Toplama, Uluslararası İşbirliği, Ulusal Uygulama ve Denetim”

³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 5825 kanun numaralı “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ve Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme”yi 3/12/2008 tarihinde kabul etmiş ve 18/12/2008 tarih ve 27084 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı ise 2009/15137 karar sayısı ve 27/5/2009 karar tarihi ile 14/07/2009 tarih ve 27288 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır.

Yukarıda belirtilen ve başkaca başlıklarla çok kapsamlı bir şekilde haklara ve taraf devletlerin yükümlülüklerine değinilmiştir. Sözleşmenin 34. maddesinde ise sözleşmede verilen görevleri yerine getirmek üzere bir engelli hakları komitesi kurulacağı belirtilmiştir. Bu başlıklar hem sözleşmenin içeriğini ortaya koymakta hem de dünyaya engellilerin hangi alanlarda sorun yaşadığını bildirmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere 21. yüzyıla gelinmesine rağmen engelli bireylerin birçok sorunu bulunmaktadır. Engelli hakları komitesi çalışmalarını sürdürürken, sözleşmeye taraf olan ülkeler kendi içinde alt kurullar oluşturmuşlardır. Türkiye’de de Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu ilk kez 2013 yılında oluşturulmuştur. Kurul ilk toplantısını 13 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirmiştir.³⁸ Bu kurul; engelli haklarının korunması, kullanılması ve geliştirilmesine ilişkin konularda idari ve yasal düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak, önerilerde bulunmak, kaydedilen gelişmeler hakkında kamuoyunun aydınlatılması amacıyla yapılacak çalışmaları değerlendirmek, engelli hakları konusunda alınabilecek önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak, bu konuya ilişkin strateji belgesi ve eylem planları hazırlamak ve onaylamak, engelli hakları konusunda kurumlar arası işbirliği ve koordinasyonu sağlamak amacıyla oluşturulmuştur.

B. Avrupa Birliği Sisteminde Engelli Haklarıyla İlgili Düzenlemeler ve Belgeler

Avrupa Birliğine (AB) üye olan devletlerin tamamına yakını Birleşmiş Milletlerin de üyesidir. Bu kapsamda BM’nin engellilerle ilgili oluşturduğu birçok düzenleme Avrupa Birliği ülkelerince de benimsenmiştir. AB, engellileri pasif ve yardıma muhtaç bireyler olarak görmenin aksine toplumun diğer bireyleri ile eşit bireyler olarak kabul etmektedir.³⁹ Bu kapsamda toplumsal ve ekonomik süreçlerin tamamını engelli bireyleri de içine alacak şekilde planlamaktadır. Aşağıda bulunan tablo 2’de AB’nin engelliler ile ilgili gerçekleştirdiği bazı yasal düzenlemeler sunulmuştur.

³⁸ Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu’nun bu ilk toplantısının ardından bir daha toplanıp toplanmadığı tüm araştırmalara rağmen belirlenememiştir. Buradan anlaşılacağı üzere kurul etkin bir şekilde çalışmamaktadır.

³⁹ Avrupa Birliği ve Engellilik, <http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/uluslararası-mevzuat/14-avrupa-birliği-ve-engellilik-sayfasından> erişilmiştir (Erişim tarihi: 14.12. 2017).

Tablo-2

Engelli Hakları ile İlgili Bazı AB Belgeleri

Yasal Düzenleme	Tarih	Konu
Zihinsel Hastalıkları Olan Bireylerin Durumları Konusunda Avrupa Konseyi 818 numaralı Tavsiye Kararı	1977	Engelli bireylerin haklarını iyileştirme
Avrupa Topluluğu Düzeyinde Engellilerin İstihdamına İlişkin Konsey Tavsiye Kararı	1986	Engellilere mesleki rehabilitasyon ve istihdam alanlarında fırsat eşitliği sağlamak için gerekli tüm önlemleri almak ve engelli çalışanların karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik oluşturulan politikalar
Avrupa Sosyal Şartı	1989	Özel gereksinimli bireylerin rehabilitasyon ve mesleki eğitimlerine ilişkin düzenlemeler
Engelli Çocuk ve Gençlerin Genel Öğretim Sistemine Katılımı Kararı - Avrupa Konseyi ve Eğitim Bakanları Toplantısı	1990	Engelli çocuk ve gençlerin genel öğretim sistemi içinde kaynaştırılmalarına karar verilmiştir.
Engellilere yönelik bütüncül bir politika konusunda Konsey Tavsiye Kararı	1992	Engelliliğin ortadan kaldırılması, önlenmesi ve sonuçlarının hafifletilmesi, engellilerin toplumsal yaşama tam ve aktif katılımlarının sağlanması, engellilerin kendi istekleri ile bağımsız bir hayat kurmalarının desteklenmesi için fırsat eşitliği sağlanmasına ve alınacak önlemlere dair kararlar.
Engellilere Yönelik Rehabilitasyon Politikaları Konusunda Konsey Tavsiye Kararı	1992	Engelli insanların dışlanmadığı bir Avrupa sosyal alanı yaratmak için, insanların hareketlerinin düzenlenmesi, engellilerin pasif ve yardıma muhtaç bireyler olarak görmenin aksine toplumun diğer bireyleri ile eşit bireyler olarak kabul edilmesine dair politikalar.

Engelliler İçin Fırsat Eşitliği- Topluluğun Yeni Engellilik Stratejisi Tebliği	1996	Bu strateji, engellilerin toplumsal yaşamın tüm alanlarında karşılaştıkları engellerin tanımlanması gerekliliğini ve engellilerin fırsat eşitliğinden yararlanması önündeki engellerin ortadan kaldırılmasını vurgulamaktadır.
Avrupa Topluluğu Amsterdam Antlaşması - İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi	1999 - 2000	Engellilerin haklarını kullanırken karşı karşıya kaldıkları engellerin ortadan kaldırılması
Engelliler İçin Engelsiz Avrupa Tebliği	2000	Bu tebliğ ile, engelli bireyler için engelsiz Avrupa yaratmaya odaklanmış ayrıca meslek edinme, eğitim, mesleki eğitim, ulaşım, iç piyasa, bilgi toplumu ve yeni teknolojilerle ilgili olarak Avrupa düzeyinde bir sinerji yaratılmaya çalışılmıştır.
İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi	2000	Engellilere yönelik özel düzenlemeler yapılması yerine engellilerin haklarını kullanırken karşı karşıya kaldıkları engellerin ortadan kaldırılmasını böylece engellilerin topluma tam katılımlarının sağlanması ile ilgili düzenlemeler
Engelli Bireyler İçin Engelsiz bir Avrupa’ya Doğru – Avrupa Komisyonu Tebliği	2000	Tebliğde engelli kişilerin sosyal ve ekonomik olanaklara ulaşmalarını kısıtlayan sosyal, mimari ve tasarım engellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik kapsamlı ve bütüncül bir stratejiye vurgu yapılmaktadır.
Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	2000	Bu belge ayrımcılıkla ilgili AB’ye yönelik düzenlemeleri içermekle beraber 26. maddede; “Avrupa Birliği, engelli kişilerin bağımsızlıklarını, sosyal ve mesleki açıdan içinde yaşadıkları topluma katılıp katkıda bulunmalarını sağlayacak önlemlerden yararlanma haklarını tanıy ve bu haklara saygı duyar” hükmü yer almaktadır.

Avrupa Konseyi 2003 Yılı'nın Avrupa Engelliler Yılı Olarak Saptanması konusunda	2001	Avrupa Engelliler Yılı sürecinde bilinç düzeyinin güçlendirilmesinin esas olarak üye ülkeler düzeyinde gerçekleştirilecek etkin faaliyetlere bağlı olduğu ve bu faaliyetlerin de Topluluk düzeyindeki ortak çabalar ile desteklenmesi gerektiği
Engellilerin Toplumla tam bütünleşmelerine yönelik Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı	2003	AB'nin önceki kararlarına uyulmasına dair yeniden çağrı yapması ve engellilerin toplumla tam entegrasyonu ve katılımını teşvik eden kararlar.
Engellilere Yönelik Fırsat Eşitliği: Avrupa Eylem Planı	2003	AB politikalarında engellilik boyutunun eklenmesi, istihdamda eşit muamele ve ulaşılabilirliğin iyileştirilmesi

Görüldüğü üzere AB'de de engelli bireyler ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerden bazıları aşağıda kısaca ele alınmıştır.

3 Aralık 2001 tarihinde, Avrupa Konseyi 2003 yılını *Avrupa Engelliler Yılı* olarak ilan etmiştir. Avrupa Engelliler Yılı'nın engelliler ile ilgili bilinç düzeyini yükseltmede ve bu faaliyetlere hız kazandırmada itici güç olabileceği düşünülmüştür. Avrupa Engelliler Yılı'nın hedef ve amaçları aşağıdaki gibi saptanmıştır:

- Engellilerin hakları ile ilgili bilinç düzeyini arttırmak, bunların ayrımcılığa karşı korunmalarını ve engelli haklarını tam ve eşit şartlarda kullanmalarını sağlamak;
- Avrupa'da yaşayan engellilere fırsat eşitliği sağlamak için gerekli önlemlerin ele alınıp tartışılmalarını teşvik etmek;
- Yerel, ulusal ve Avrupa ölçeğinde gerçekleştirilmiş olumlu uygulamaların, etkin stratejilerin ve edinilmiş deneyimlerin paylaşılmasını teşvik etmek;
- İlgili tüm taraflar arasında, yani hükümetler, sosyal taraflar, sivil toplum örgütleri, sosyal hizmet kuruluşları, özel sektör, engelliler ve bunların aileleri arasında işbirliğini güçlendirmek;
- Engellilik ile ilgili iletişimi geliştirmek ve engelli kişiler hakkında olumlu bir imaj oluşturulmasını teşvik;
- Engellilerin farklı özellikleri ile değişik tipteki yetersizlikler hakkındaki bilinç düzeyini yükseltmek;

- g) Engellilerin karşı karşıya kaldıkları çok yönlü ayrımcılık hakkında bilinçlendirmeyi sağlamak;
- h) Engelli çocuk ve gençlerin eşit öğrenim haklarının benimsenmesine özel önem vermek, böylece bunların tam katılmalarını teşvik etmek ve desteklemek; özel gereksinimleri olan öğrencilerin genel veya özel kurumlara ve Avrupa değişim programlarına katılmalarını geliştirmek üzere çocuk ve gençlerin eğitimi ile ilgilenen meslek kişi ve grupları arasında Avrupa çapında işbirliğini oluşturmaktır.

2003 yılında AB’de birçok etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Avrupa Engelliler Yılı’nın başarıları ve “İstihdamda ve İşte Eşit Muamele Direktifi”nin üye ülkeler tarafından etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmek üzere “Avrupa Engellilik Eylem Planı” 2010 yılına kadar olan dönemi kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu plan ile AB politikalarında engellilik boyutunun eklenmesi, istihdamda eşit muamele ve ulaşılabilirliğin iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Tüm bu gelişmelerin ışığında Avrupa Konseyi içerisinde engellilerle ilgili çalışmaları sürdürmek üzere **Üye Ülke Temsilcilerinden Oluşan Üst Düzey Grup, Hizmetlerarası Engellilik Grubu** ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan *Avrupa Engelliler Forumu* gibi etkin gruplar da oluşturulmuştur. Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde yukarıdaki gelişmelere paralel düzenlemeler yapması gerekmiş ve bu konuda birçok düzenleme de gerçekleştirilmiştir. Son *AB Müktesebatına Uyum Programlarında* sosyal Politika ve İstihdam başlığı altında korumalı işyerleri ile ilgili yapılacak kanuni düzenlemelere değinildiği görülmektedir. Bunun dışında da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı sorumluluğunda olan ve engelli bireyleri ilgilendiren bazı yasalarda düzenlemelere gidileceği belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere uluslararası alanda da birçok düzenleme gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ 1980’li yıllardan günümüze kadar Avrupa Konseyi’nin özel gereksinimli bireylerle ilgili birçok kararı bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Birleşmiş Milletlerin 2006 yılında kabul ettiği Engelli Hakları Sözleşmesini Avrupa ülkelerinin büyük kısmı imzalamış ve ilgili hükümleri

⁴⁰ Yukarıda değinilen uluslararası yasal düzenlemelerin dışında; Cenevre Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Konseyi Sosyal Kalkınma ve Kalkınma Sürecine Dair Bildirgesi, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) Sözleşmesi, AGİT - Moskova İnsani Boyut Toplantısı, İnsan Kaynaklarının Değerlendirilmesinde Mesleki Eğitim ve Yönlendirmenin Yeri Hakkında 142 Sayılı Sözleşme, Sosyal Haklara Erişim Konferansı - Malta Deklarasyonu, Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi vb. düzenlemeler de olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Naci Münci Çakmak, Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006; İdil Işıl Gül, Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansımaları, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Avrupa Birliği ülkeleri Salamanca Bildirgesini de onaylayarak bu konuda önemli adım atmış ve gerekli eğitim çerçevesini belirlemişlerdir. Hem Birleşmiş Milletler hem de Avrupa Birliği düzeyinde alınan karar ve yapılan çalışmaların, dünya genelinde özel gereksinimli bireylerin yaşam ve eğitim imkânlarını olumlu yönde arttırdığı söylenebilir. Bu uluslararası düzenlemelerle Türkiye'deki yasal düzenlemeler de paralellik göstermektedir.

IV. TÜRKİYE'DE ENGELLİLERLE İLGİLİ HUKUKSAL ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Cumhuriyet'in ilanından 1950'li yıllara kadar engellilerle ilgili sınırlı düzeyde bir gelişme olduğu ve devletin engellilerle ilgili bir politikasının olmadığı söylenebilir. Aşağıda bulunan tablo 3'te Türkiye tarafından gerçekleştirilen bazı önemli yasal düzenlemeler sunulmuştur.

Tablo-3

Türkiye Tarafından Gerçekleştirilen Bazı Önemli Yasal Düzenlemeler

Yasal Düzenleme	Tarih	Konu
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olan İzmir'deki Sağır-Dilsiz ve Körler Okulu'nun Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesini düzenleyen 5822 sayılı Kanun	1951	Bu Kanun ile özel gereksinimli bireyleri yetiştirme işinin bir sağlık hizmeti olarak algılanmasından vaz geçilmiştir. Ayrıca farklı engel türlerindeki öğrencilerin aynı eğitim kurumunda öğrenim görmeleri uygulamasına son verilmiştir.
Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun	1957	Bu kanunla 1949 yılında çıkarılan 5387 sayılı kanunun aksaklıklarının giderilmesi amaçlanmıştır
222 Numaralı İlköğretim ve Eğitim Kanunu	1961	Kanununun 12. Maddesine göre "mecburi ilköğretim çağında buldukları halde zihnen, bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan özürü olan çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır" denilerek Türk Milli Eğitim sistemi içerisinde özel eğitimin resmen devlet tarafından kabul edildiği ve özel eğitim hizmetlerinin devlet tarafından yürütüldüğü vurgulanmıştır.

1961 Anayasası	1961	50. madde “Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.” hükümleri yer almaktadır. Böylece engellilerin eğitimi anayasal güvenceye alınmıştır.
Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği	1962 1967 1968	Yönetmelikte özel eğitime muhtaç çocukların tanımları, sınıflandırılmaları, engel grupları ve bunların oranları, özel eğitimin amaçları ve özel eğitim kurumları personellerinin görevleri belirtilmiştir.
Gümrük Kanunu	1972	Özel gereksinimli bireyler tarafından kullanılacak makine, teçhizat, teşhis ve tedavide kullanılacak ilaçlardan gümrük vergisi alınmayacağı yasal olarak hükme bağlanmıştır.
1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu	1973	8. maddede “... Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır ” hükmü getirilmiştir.
Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği	1975	Kapsamı genişletilmiştir.
1982 Anayasası	1982	42. maddede “... Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabacak tedbirleri alır.... ” denilmiş, bu madde ile özel gereksinimli vatandaşlarımızın eğitimle ilgili hakları 1961 Anayasası’nda olduğu gibi korunmuştur.
2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu	1983	Özel eğitimle ilgili doğrudan çıkarılan ilk ve en kapsamlı kanun
3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu	1986	Kanun’un 39. maddesi ile “Bakanlık, özel eğitime muhtaç kişilere iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı özel meslek kursları düzenler. Kursların düzenlenmesinde ve uygulanmasında bu kişilerin ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri dikkate alınır” hükümleri getirilmiştir.
573 sayılı KHK	1997	2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanununun yerine geçmiştir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği	2000 - 2006	573 sayılı KHK'ya göre hazırlanmış kapsamlı yönetmeliktir.
Türk Medenî Kanunu	2001	340. Maddesinde “Ana ve baba, çocuğu olanaklarına göre eğitirler ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâkî ve toplumsal gelişimini sağlar ve korurlar. Ana ve baba çocuğa, özellikle bedensel ve zihinsel özür lü olanlara, yetenek ve eğilimlerine uygun düşecek ölçüde, genel ve meslekî bir eğitim sağlarlar” hükmü getirilmiştir.
5378 sayılı Engelliler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	2005	Engelliler ile ilgili birçok düzenlemeyi içeren doğrudan engelliler için çıkarılmış ilk kanundur.

Tablo-3'te görüldüğü üzere özellikle 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de engelli bireylerle ilgili birçok düzenleme yapılmıştır.⁴¹ Genel olarak bakıldığında da Türk hukuk sisteminde engelli hakları ve devletin bu alandaki yükümlülükleri mevzuata dağınık bir biçimde serpiştirilmiştir.⁴² Fakat engellilerle ilgili

⁴¹ Burada ele alınanların dışında tarihsel süreç içerisinde engellilerle ilgili birçok düzenleme yapılmıştır. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 854 sayılı Deniz İş Kanunu, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu, 1475 sayılı İş Kanunu, 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞ-KUR) Kanunu, 1512 sayılı Noterlik Kanunu, 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş, Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 3797 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun, 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunu, 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu vb. birçok kanunda engelliler ile ilgili hükümler olduğu görülmektedir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fatih Uşan, İş Hukukunda Sakat İstihdamı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1997; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), Özür lüleri Kanunu ve İlgili Mevzuat –PDF kitap (Erişim tarihi: 14.12. 2017)

⁴² Çağlar, Selda; *Tanım – Sınıflama ve Modellerin Engelli Çocukların Kamusal Hakları Üzerine Etkisi*, Adnan Kulaksızoğlu (Haz.) *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s.45-

hükümler içeren doğrudan yasal düzenlemeler de bulunmaktadır. Günümüz, Türkiye’inde engellilerle ilgili hizmetlerinin başlıca yasal dayanakları 1982 Anayasası, 1997 yılında yürürlüğe giren 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 Sayılı Engelliler Kanunu’dur. Bu nedenle bu düzenlemelerin ayrıca ele alınmalarında fayda bulunmaktadır.

1982 Anayasasında 50. maddesinde *“Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar...”* hükmünde yer alan *“bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar”* ibaresiyle doğrudan doğruya engelli bireylere gönderme yapılmıştır. Ayrıca madde 60’ta *“Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar”* hükmü ile açıkça belirtilmese de engelli bireylerin de sosyal güvenlik hakları güvence altına alınmıştır. 1982 Anayasası’nın üçüncü bölümünde bulunan eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevleri kısmında geçen 42. maddede *“... Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır...”* denilmiş, bu madde ile özel gereksinimli vatandaşlarımızın eğitimle ilgili hakları da, 1961 Anayasası’nda olduğu gibi korunmuştur. 1982 Anayasasının 61. maddesi de önceki Anayasadan farklı olarak *“...Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur”* denilerek, engelli ve korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılmaları için Devletin gerekli tedbirleri alacağı belirtilmiştir. 1982 Anayasasının bu maddeleri açıkça göstermektedir ki engelli bireyler için Devletin, sosyal, hukuki ve eğitsel tedbirler alması gerekmektedir. Anayasa’nın birçok maddesinde değişiklik yapılmış olmasına rağmen engellilerle ilgili hükümler işlerliğini sürdürmüştür. Ancak 2010 yılındaki referandumun ardından Anayasanın Kanun Önünde Eşitlik ile ilgili 10. maddesine ek bir düzenleme getirilmiştir. Bu maddede *“çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz”* denilerek engelli bireyler için yapılan pozitif ayrımcılık, anayasal bir temele oturtulmuştur.

30 Mayıs 1997 tarihinde kabul edilen 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) 06.06.1997 tarih ve 23011 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴³ Bu KHK, özel gereksinimli

67), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 48.

⁴³ 573 Sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname için TBMM’ye gönderilen (B02.0.KKG/101-1/392/2220 sayılı) resmî yazıda genel gerekçe olarak; *Alınan bütün tedbirlere rağmen, diğer bireyler ile aynı eğitim imkânlarından faydalanılacak özelliklere sahip olmayan bireylerin eğitimi, ayrı düzenlemeler gerektirmektedir. Nüfusun yaklaşık*

bireylere sunulacak eğitim hizmetlerini yasal çerçeve içine almıştır.⁴⁴ 573 Sayılı KHK'nin -Birinci Kısım- genel hükümlerden oluşmaktadır. Buna göre KHK'nin amacı; özel eğitim gerektiren bireylerin, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda, genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamaya yönelik esasları düzenlemektir.⁴⁵ Bu KHK, özel eğitim gerektiren bireyler ile onlara doğrudan veya dolaylı olarak sunulacak eğitim hizmetlerini; bu hizmetleri sağlayacak okul, kurum ve programları kapsar.⁴⁶ KHK'nin üçüncü maddesinde "Özel eğitim gerektiren birey", "Özel eğitim", "Kaynaştırma", "Tanılama" ve "Bakanlık" ifadelerinin tanımı yapılmıştır. KHK'nin dördüncü maddesinde ise özel eğitimin temel ilkeleri sıralanmıştır. Bu ilkeler özel eğitim uygulamalarındaki tecrübeler, güncel bilimsel gelişmeler ve çağdaş ülkelerin uygulamaları dikkate alınarak oluşturulmuştur. KHK'nin özellikle ABD'de çıkan PL 94/142 sayılı yasadan etkilenildiği görülmektedir. Ancak bu ilkelerde belirtilen çerçevenin ve beklentilerin Türkiye'deki özel eğitim hizmetlerinde tam anlamıyla karşılandığını söylemek biraz güçtür.

573 Sayılı KHK'nin -İkinci Kısım- iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Eğitim Öğretim başlıklı yedi maddeden oluşan (5-11. maddeler) birinci bölümde, tanılama, yerleştirme, erken çocukluk ve okul öncesi eğitimi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve yaygın eğitim konularından oluşmaktadır. Beş

yüzde 10'unu oluşturan özel eğitim gerektiren bireylerin kendi potansiyellerini kullanarak ülke kalkınmasına katkıda bulunabilmeleri ve onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için özel eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Özel eğitim gerektiren bireyleri, diğerlerinden ayırıp katabileceğimiz başka insan grubu yoktur. Onlarla birlikte yaşama, aynı mekânları kullanmak ve ülke kalkınmasına hizmet etmek zorundayız. Bu nedenle özel eğitim sadece özel eğitim gerektiren bireylerin değil, tüm bireylerin yaşamını etkileyen bir hizmet alanıdır. Özel eğitim gerektiren bireyler de bütün insanlarla aynı duygu, düşünce ve motivasyona sahiptirler. Bilindiği üzere "Anayasanın 42. Maddesi, 1739 Sayılı Milli Eğitim Kanunu ve 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu dikkate alınarak 1983 yılında 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu yürürlüğe konmuştur. Ancak aradan geçen süre içerisinde; eğitim bilimlerinde sağlanan gelişmeler, özel eğitim gerektiren bireylere karşı kamuoyunun duyarlılığının artması, bu hizmetlerin çeşitlenmesi ve hedef kitlesinin genişletilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 2916 sayılı Kanunda yapılacak değişikliklerin çokluğu dikkate alınarak söz konusu Kanun yerine ikame edilmek üzere bu Kanun Hükmünde Kararname hazırlanmıştır" ifadelerine yer verilmiştir. Bu genel gerekçeye dayanılarak, 573 Sayılı KHK hazırlanmış ve 1997 yılından bu güne kadar özel eğitim hizmetlerinin temel dayanağı olmuştur."

⁴⁴ Akçamete Gönül ve Kaner ,Sema; **Cumhuriyetin 75 Yılında Çocuğa Yönelik Özel Eğitim Çalışmaları**, 2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: Cumhuriyet ve Çocuk, : Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No: 2, (395–405). Ankara, 1999; Kargın, Tevhide; **Cumhuriyetin 80. Yılında Özel Eğitim**, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 160. Güz. 2003, <<http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/kutlu.htm>> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 12.01. 2007).

⁴⁵ 573 Sayılı KHK, Madde 1.

⁴⁶ 573 Sayılı KHK, Madde 2.

maddeden oluşan Eğitim Ortamları başlıklı (12-16. maddeler) İkinci bölümde ise kaynaştırma, özel eğitim okullarında eğitim, özel eğitim desteği, eğitim programları ve değerlendirme ile ilgili hükümler bulunmaktadır. 573 Sayılı KHK’nin, Kurumlar ve Görevler başlıklı -Üçüncü Kısım- da üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Burada Koordinasyon başlıklı birinci bölümde Özel eğitim, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri ile ilgili bir birimin her ilde kurulması hakkında bir hüküm bulunmaktadır (Madde 17). Üç maddeden oluşan (18-20. maddeler) ikinci bölümde ise özel eğitim okul ve kurumlarının amaçları, açılma şartları ve eğitim basamakları ile ilgili hükümler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ve okul Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri servisinin, özel eğitime destek sağlayan kurumlar olarak görev tanımları yapılmıştır. Dördüncü ve son kısımda ise sekiz maddede (23-30. maddeler) çeşitli hükümler yer almaktadır. Buna göre özel eğitim okul ve kurumlarının Bakanlıkça açılabileceği, gerçek veya tüzel kişilerin ilgili kanunla özel okullar da açabileceği hükme bağlanmıştır (23. madde). Resmi eğitim kurumlarının kendi çevrelerindeki özel eğitim gerektiren bireylere özel eğitim hizmetleri sağlamakla yükümlü oldukları ve gereken tedbirleri almaları gerektiği belirtilmiştir (24. madde). Diğer maddelerde ise özel eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulan personelin atanmasında öncelik sağlanacağı (25. madde), özel eğitim kurumlarının teftiş ve denetiminin özel eğitim/ rehberlik ve psikolojik danışma alanlarında yetişmiş müfettişlerle sağlanacağı, ayrıca özel eğitim gerektiren bireylerin resmi okullardaki her türlü araç-gereç ihtiyacının Bakanlıkça karşılanacağına dair ifadeler bulunmaktadır (26. madde). KHK’nin son üç maddesi ise 2916 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırması ve KHK’nin uygulanması ile ilgili hususlar için KHK’nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde yönetmeliklerin Bakanlıkça çıkartılacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır. KHK, içerdiği ilkeler ve kapsamı ile özel eğitim hizmetleri için önemli bir dayanak olmuştur. Ancak 30 maddeden oluşan bu kısa KHK’nin uygulanması ile ilgili hususların açıkça yer aldığı düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Oysa özel eğitimle ilgili yönetmelik KHK’den üç yıl sonra çıkarılabiliştir.

573 sayılı KHK’nin ardından, 18 Ocak 2000 tarihinde Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur. Bu Yönetmelikte, gönderme öncesi süreçler, tanılama süreçleri, eğitsel tanılama, izleme ve değerlendirme ekibi, yerleştirme ve izleme ile aile katılımı ayrı ayrı tanımlanmış, genel ilkeleri belirlenmiştir. Ayrıca özel gereksinimli bireyler için eğitim düzenlemeleri tanımlanmış, kaynaştırma eğitiminin ilkeleri, ölçütleri, biçimleri ile kaynaştırma eğitiminde görev alacak personelin görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Engelli olarak tanımlanmış öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programlarının hazırlanması da aynı yönetmelikte ifade edilmiş bulunmaktadır.⁴⁷ Özel Eğitim

⁴⁷ Akçamete, Gönül; *Türkiye’de Özel Eğitim*, S. Eripek, (Ed.) Özel Eğitim içinde (s. 197–207).

Hizmetleri Yönetmeliği Türkiye'deki özel eğitim hizmetleri ile ilgili en kapsamlı ve geçerli yasal düzenlemedir. 573 sayılı KHK'ya göre ilk kez 2000 yılında yürürlüğe giren yönetmelik birçok kez değişmiş, en köklü değişikliklerden biri de 2006 yılında olmuştur. 2009 ve 2010 yıllarında da ufak değişikliklere uğrayan yönetmelik son şeklini ise 2012 yılında almıştır. 21 Temmuz 2012 tarih ve 28360 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile 34 ek veya değiştirme maddesi ile yönetmelikte biçimsel bir yenilenme olmuştur. Yürürlükte olan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (ÖEHY) dokuz kısım, 96 madde ve birçok ekten oluşmaktadır.

01.07.2005 tarihli 5378 sayılı *Engelliler⁴⁸ ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* engelli bireyler için oldukça önemlidir. Bu Kanun engelli bireyler ile ilgili birçok düzenlemeyi içeren doğrudan engelliler için çıkarılmış ilk yasadır. Engelliler Kanunun amacı engelliliğin önlenmesi, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Kanunun birinci kısmında amaç, kapsam, tanımlar ve genel esaslara değinilmiştir. Kanunun ikinci kısmında ise *Sınıflandırma, Bakım, Rehabilitasyon, İstihdam, Eğitim, İş ve Meslek Analizi* konularında engelli bireylerin haklarından bahsedilmiştir. İkinci kısımda iş ve meslek analizi başlığı altındaki 12. maddede “*Engel türlerini dikkate alan iş ve meslek analizleri, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı⁴⁹ koordinatörlüğünde Millî Eğitim Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılır. Bu analizlerin ışığında, engellilerin durumlarına uygun meslekî rehabilitasyon ve eğitim programları, anılan kurumlarca geliştirilir.*” denilmiştir. 5378 sayılı Kanunun üçüncü kısmında ise bazı kanun ve kanun hükmündeki kararnamelerdeki değiştirilen ve yürürlükten kaldırılan maddeler bulunmaktadır. Bu değişiklikler, memurluk, vergi, sosyal güvenlik, noter işleri, sağlık gibi hizmetlerde özel gereksinimli bireylerin şartlarını ve haklarını iyileştirmeye yönelik düzenlemelerdir.⁵⁰ Bu Kanunun ardından özel eğitim alanında da ciddi yenilik ve değişimler yaşanmıştır.⁵¹

Tüm bu yasal düzenlemelerin neticesinde Türkiye'de engelli bireylere ve ailelerine yönelik bazı haklar verilmiştir. Aşağıda bu haklardan bazıları özetlenmiştir;

Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.,1998, s.198.

⁴⁸ Kanun yürürlüğe girdiğinde kısaca Özürlüler Kanunu olarak adlandırılmıştır.

⁴⁹ Kanun ilk çıktığında bu kurumun adı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'dır ve Başbakanlığa bağlıdır.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çitil, *a.g.e.*, 2009.

⁵¹ ÖZİ, Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayın no: 43, Ankara, 2006.

- ❖ Resmi özel eğitim okullarına devam eden engelli öğrencilerin okula ulaşımı ücretsizdir.
- ❖ Engelliler için açılmış okullarda ders araç gereçlerinin birçoğu ücretsiz olarak sunulmaktadır. Örneğin özel eğitim mesleki eğitim merkezlerine devam eden zihinsel engelli öğrenciler için ders kitapları devletçe basılmakta ve dağıtılmaktadır.
- ❖ Yükseköğretim sınavlarında ve diğer kademelerdeki sınavlarda isteyen öğrencilere kolaylıklar sağlanmaktadır (uygun ortam ve materyal, refakatçi, okuyucu, ilave süre vb.).
- ❖ Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü’nce engelli öğrencilere, öğrenim kredisi, katkı kredisi, yurt tahsisi sağlanmakta ve kredilerin geri ödemesinde (%40 üzerinde raporlulara)⁵² indirim yapılmaktadır
- ❖ Engelli Sağlık Kurulu Raporu’nda tıbbi oran (özür oranı) % 40 ve üzeri olması durumunda engelli bireyler ve aileleri birçok yasal haktan yararlanılabilmektedir. Bu rapor devlet hastanelerinden alınırken ücret ödenmez.
- ❖ Engelli Sağlık Kurulu Raporu’nda % 40 ve üzerinde engelli kişiler, dış tedavileri için engellilik durumunu belgelemek suretiyle, tüm sağlık kurum ve kuruluşlarına veya serbest dış hekimliklerine doğrudan başvurabilirler. Örneğin bazı şehirlerde engellilere yönelik hizmet götüren dış klinikleri bulunmaktadır.
- ❖ Tıbbi araç, gereç ve cihazlar bağlı bulunulan Sosyal Güvenlik Kurumunca karşılanmaktadır. Karşılanamayan kısmı için aileler il ve ilçelerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına (Valilik veya Kaymakamlıklara) başvurabilir. Sosyal güvencesi olmayan engelliler genel sağlık sigortasından yararlandırılmaktadır.
- ❖ Ekonomik yoksunluk içinde bulunan bakıma muhtaç engellilere evlerinde veya kurumda bakım hizmeti verilmektedir. Bu kapsamda %50’nin üzerinde engel derecesi olup, raporunda ağır engelli ibaresi bulunması, her ne ad altında olursa olsun her türlü gelirleri toplamı esas alınmak suretiyle, kendilerine ait veya bakmakla yükümlü olduğu birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık geliri bir aylık net asgarî ücret tutarının 2/3’ünden daha az ebeveynler evde bakım ücreti alabilmektedirler.

⁵² Bu oranlar yetkili hastanelerce verilen “Engelli Sağlık Kurulu” raporlarında bireyin yetersizlikten etkilenme düzeyi ifade eden tıbbi temelli oranlardır.

- ❖ Yetkili hastaneden alınmış sağlık kurulu raporuna göre “engelli” (engel oranı %40- %69) ve “başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek derecede engelli” (engel oranı %70 ve üzeri) olan ve diğer şartları taşıyan engelliler *engelli aylığı* alabilmektedirler. Ayrıca % 40 ve üzerinde engelli olan ve diğer şartları taşıyan kimselere muhtaç aylığı da ödenmektedir.
- ❖ Engelli kişilerin işçi olarak istihdamları Türkiye İş Kurumu tarafından yapılmakta olup 50 ve daha fazla işçi çalışan kamu sektörü işyerleri %4, özel sektör işyerleri %3 oranında engelli işçi çalıştırmakla yükümlüdür. Engelli bireyler eğitim durumlarına göre kendilerine yapılan özel bir sınavla ya da kura yolu ile (toplam dolu kadro sayısının %3’ü oranında) devlet memuru olabilmektedirler.
- ❖ Engelli çocuğu olan devlet memurları gerekli şartlara sahipse uygun yerlere tayini gerçekleştirilebilmektedir.
- ❖ Engelli işçi ve memurların, ayrıca bakıma muhtaç engelli çocuğu olan kadın işçilerin isteğe bağlı erken emeklilik hakkı bulunmaktadır.
- ❖ Belediyeler “engelli hizmet birimleri” vasıtasıyla engeli bireylere yönelik eğitim, sağlık, spor, kültür gibi hizmetler sunabilmektedir. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesinin doktor ve hemşireleri tarafından, kayıtlı engellilerin evlerinde genel sağlık kontrolleri yapılmakta, evleri ile ilgili ihtiyaçlarında (temizlik, fatura ödeme vb.) destek olunmaktadır.
- ❖ Bazı belediye meclislerinde alınan kararlar doğrultusunda engelli bireyler için toplu taşıma araçlarında (ücretsiz veya indirimli) ve su faturalarında indirim sağlanabilmektedir. Örneğin Ankara Büyükşehir Belediyesince engel derecesi %40-59 arasında olanlara İndirimli, % 60-100 arasında olanlara *Serbest* toplu taşıma kartı verilmektedir.
- ❖ Türk Hava Yollarında, % 40 ve üzeri oranda engelli olan yolculara, uygulanabilir ücretler üzerinden tüm iç ve dış hatlarda % 25 indirim uygulanabilmektedir.
- ❖ Devlet Demiryolları ana hat yolcu trenleri ile seyahat halinde engelliler % 20 indirimden yararlanabilir.
- ❖ Şehirlerarası otobüslerde seyahat edilmesi halinde bazı firmalar % 30 indirim uygulayabilmektedir.
- ❖ Türkiye Denizcilik İşletmelerine ait kruvaziye seferler ve iç hatlarda indirim uygulanabilmektedir.
- ❖ Bazı GSM operatörleri engelli bireyler için uygun fiyatlı tarifeler sunabilmektedir.

- ❖ Engelliler; milli parklardan, Devlet tiyatrolarından, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı ören yerleri ve müzelerden ücretsiz yararlandırılmaktadır.
- ❖ Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı tüm tesislerde, spor federasyonlarınca ya da il müdürlüklerince düzenlenen spor faaliyetlerine girişte engellilerden ücret alınmamakta ya da indirimli tarife uygulanmaktadır.
- ❖ Kamu kuruluşları sorumlu oldukları alanları ve ruhsat verdikleri konut amaçlı apartman ve umumi binaların engellilerin kullanımına uygunluğunu gözetmek zorundadır. Engelliler yasası gereği, özel ve kamu kurumlarının yapılarını engellilere uygun hale getirmesi için 2005 yılında yedi yıl süre konmuştur. Ancak gerekli düzenlemeler gerçekleştirilemediğinden maalesef bu süre uzatılmıştır
- ❖ Engelli vatandaşlar belli şartlar altında gelir vergisi indiriminden faydalanabilirler.
- ❖ Engelli bireylerin yurt dışından ithal edecekleri özel tertibatlı olan araçlar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Katma Değer Vergisi Kanuna göre “engellilerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programları” istisnalar arasında sayılmıştır.
- ❖ Emlak Vergisi Kanunu ile engelli bireylerin, Türkiye sınırları içinde brüt 200 m2’yi geçmeyen tek meskeni olması (intifa hakkına sahip olunması hali dâhil) halinde, bu meskene ait vergi oranlarını sıfıra kadar indirilebilmektedir.
- ❖ “H” sınıfı sürücü belgesine sahip olan ve özel tertibatlı araç kullanabileceği sağlık kurulu raporu ile belgelenen engelli bireylerin yurtiçinden alacakları araçlar için ÖTV muafiyeti uygulanmaktadır. Aynı muafiyet özel tertibat şartı olmaksızın %90 ve üzeri engel derecesine sahip olup araç kullanamayacak durumda olan engellilerin yakınları ya da istihdam edilen şoför tarafından kullanılmak üzere alınacak araçlar için de uygulanmaktadır.
- ❖ Engelli bireyler Trafik akışını engellemek koşuluyla park etmeye elverişli alanlara araç park edebilirler.
- ❖ Engelli kişi adına tescil edilen taşıtlar Motorlu Taşıtlar Vergisinden de muaftır.

Görüldüğü üzere hem dünyada hem de Türkiye’de engelli bireylerle ilgili birçok hukuki düzenleme bulunmaktadır. Bu kadar kapsamlı düzenlemelerin olması ve engelli bireylerin her toplumun yaklaşık yüzde 10’unu oluşturması dikkate alınması gereken durumlardır. Oysa yukarıda da değinildiği üzere engelli bireylerin hakları ve ya bir başka deyimle engelliler hukuku konusuna gösterilen ilginin çok sınırlı kaldığı söylenebilir. Bu kapsamda aşağıda Türkiye’de ve dünyada engelliler hukuku çalışmaları kısaca ele alınmıştır.

V. TÜRKİYE'DE ENGELLİLER HUKUKU ÇALIŞMALARI

Türkiye’de engelli hukuku alanında yapılan çalışmaları anlamak için Türkiye’de yapılmış olan lisansüstü çalışmalara bakmakta fayda bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre⁵³ 1984-2013 yılları arasında engelliler ile ilgili tamamlanmış lisansüstü çalışmaların sayısının 859 olduğu saptanmıştır. Bu çalışmaların 689’u yüksek lisans, 130’u doktora, 36’sı tıpta uzmanlık, 4’ü de sanatta yeterlilik tezleridir. Konularına göre dağılımlarına bakıldığında ise sosyal bilimler alanında (eğitim-öğretim hariç) 168 yüksek lisans ve 30 doktora çalışması yapıldığı görülmektedir. Sosyal bilimler alanlarında başta psikoloji (50), ardından Ev Ekonomisi (30) , Sosyoloji (16) ve Sosyal Hizmetler (15) konularında çalışmaların daha çok ele alındığı görülmektedir. Türkiye’de engelliler ve hukuk ilişkisini ele alan yalnızca 9 lisansüstü çalışma gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunların da 5’i yüksek lisans, 4’ü doktora tezi düzeyinde çalışmalardır. Tüm bu bulgular değerlendirildiğinde engelliler hukuku ile ilgili çalışmalar engellileri ele alan tüm araştırmaların yaklaşık % 1’ini, engellileri ele alan sosyal bilimler araştırmalarının ise yalnızca % 4’ünü oluşturmaktadır. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi verilerine göre⁵⁴ hukuk alanında yaklaşık 10 bin lisansüstü çalışma bulunmaktadır. Burada da yukarıdakine benzer şekilde toplamda 12 lisansüstü çalışmanın engelliler ve hukuk alanında yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu çalışmalardan 4’ü İslam hukukuna göre engellilerle ilgili konuları araştıran çalışmalardır ve çoğunlukla Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında yapılmış araştırmalarıdır. Doğrudan Engelliler Hukuku alanında yapılan bazı lisansüstü çalışmalar aşağıda tablo 4’te sunulmuştur.

⁵³ Çitil, Mahmut; **Engelli Gençlerle İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmalar: Türkiye’de Hazırlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi**, *Gençlik Araştırmaları Çalıştayı - Rapor* Gençlik ve Spor Bakanlığı Ankara, Kızılcahamam, 2013.

⁵⁴ Veri tabanında detaylı arama kısmındaki “konu” alanında “hukuk” kelimesi ile tarama yapılmıştır.

Tablo-4

Türkiye’de Engelliler Hukuku Alanında Yapılan Bazı Lisansüstü Çalışmalar

Yıl	Tezin Adı	Tezin Türü	Yapıldığı Bilim Dalı
1991	Türk Hukukunda sakat ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü	Yüksek Lisans	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
1996	Ana babaların zihinsel engelli çocuğu eğitime ve tedip (uslandırma) hakkı (Ankara’da iki okulda bir araştırma)	Yüksek Lisans	Eğitim Bilimleri – Çocuk Hukuku
1997	İş Hukukunda sakat istihdamı	Doktora	Özel Hukuk Anabilim Dalı / İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bilim Dalı
2001	Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda sakatların korunması	Yüksek Lisans	Sosyal Bilimler Enstitüsü
2006	Türk Kamu Hukuku açısından engellilerin hukuki statüsü	Doktora	Kamu Hukuku (İdare Hukuku) Anabilim dalı
2006	Fiziksel engellilerin uluslararası hukukta korunması ve uluslararası standartların iç hukuka uygulanması	Doktora	Hukuk Anabilim Dalı / Kamu Hukuku Bilim Dalı
2008	Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde engelli hakları	Doktora	Kamu Hukuku Anabilim Dalı / Kamu Hukuku Bilim Dalı
2008	Engellilerin sosyal güvenliği bakımından sosyal yardım ve sosyal hizmetler	Yüksek Lisans	Özel Hukuk Anabilim Dalı
2009	Uluslararası Hukuk ve Türk hukuk sisteminde engellilerin eğitim hakkı ve devlet yükümlülükleri	Doktora	Hukuk Anabilim Dalı / Kamu Hukuku Bilim Dalı
2011	Karşılaştırmalı Hukuk ışığında Sosyal Güvenlik Hukukunda özürölüler ve yeni yaklaşımlar: Türkiye açısından uygulanabilirliği	Yüksek Lisans	Özel Hukuk Anabilim Dalı

2014	Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nin gerekliliği meselesi	Yüksek Lisans	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
2015	Engellilerin yasa önünde eşit tanınma hakkı çerçevesinde vesayet hükümlerinin değerlendirilmesi	Yüksek Lisans	Özel Hukuk Anabilim Dalı

Görüldüğü üzere çok sınırlı da olsa çalışmalar hem özel hukuk hem de kamu hukukunun çalışma sahasına girmektedir. Ancak engelliler hukuku alanında yapılan lisansüstü çalışmalar hukuk alanında yapılan genel çalışmalara oranla oldukça sınırlı ve yetersizdir. Aynı durum bilimsel makalelerde benzer şekilde görülmektedir. Akademik veri tabanları genel olarak tarandığında bilimsel dergilerde de engelli hukuku alanında yazılmış makalelerin lisansüstü tezlerden fazla olsa da⁵⁵ yine yetersiz sayıda ve sınırlı olduğu görülmektedir.⁵⁶ Türkiye'de engelli hakları ve hukukunu ele alan bilimsel kitap sayısının da oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.⁵⁷ Engelliler konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde engelliler hukuku konusunun araştırmacıların ilgisine yeterince mazhar olamadıkları görülmektedir.

Türkiye'de engelli hakları ve hukuku konusunda bilimsel ve yazılı çalışmaların sınırlı olması konunun durumunu da gözler önüne sermektedir.

⁵⁵ Veri tabanlarında ilgili anahtar kelimelerle yapılan tarama sonuçlarında yaklaşık 300 makale olduğu görülmektedir. Ancak bu makalelerin büyük çoğunluğu engelliler hukuku konusunu dolaylı olarak ele almaktadır.

⁵⁶ Örneğin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının yayın organlarından olan Özveri Dergisi'nde engelli hakları ve hukuku konusunda yalnızca sekiz makale yayınlanmıştır. Bunlar; Türkiye ile Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Engellilik Kavramı ve Engelli İstihdamı ile ilgili Düzenlemelerin İncelenmesi (2010 yılı); Türk Mevzuatında Özürlülük Terminolojisi (2010 yılı); Danıştay Kararları Işığında Engelli Bireylere Yönelik Eğitim Hizmetinin Sürekliliğinin Gerekliliği (2009 yılı); Avrupa Birliği Sosyal Politikasında Ayrımcılıkla Mücadeleye İlişkin Yeni Direktif Taslağı ve Eşitlik Kurumları (2009 yılı); Bir Hak Mücadelesi Alanı Olarak Engellilik ve Engellilerin Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (2008 yılı); Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Özürlülere İlişkin Düzenlemeler (2008 yılı); Avrupa Birliği'nde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele (2007 yılı); Kamu ve Özel Sektör Açısından Özürlü İşçi İstihdamı (4857 sayılı İş Kanunu ve Buna Dayalı Düzenlemelerin Getirdiği Hükümlerin Eleştirel Açından Değerlendirilmesi) (2004 yılı) başlıklarda yayınlanmış makalelerdir. Ayrıca bazı bilimsel hukuk dergilerinde de engelli hakları konusunda makaleler yayınlandığı görülmektedir. Örneğin Derya Yayman ve Ali Çımat, **Türk Vergi Hukukunda Yer Alan Sakat ve Özürlülere Yönelik Vergisel Ayrımcılıklar**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVI, Y. 2012, Sa. 3 s. 297-321

⁵⁷ Bu alanda yayınlanmış kitaplara örnek verilecek olursa; bkz. Çınarlı, Serkan; **Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri** Kazancı Hukuk Yayınevi, İstanbul 2010; ÇOCUK VAKFI, A. Kulaksızoğlu (Haz.) Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı (Anne Baba ve Öğretmenler İçin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

Fakat durumun net olarak anlaşılması için engelliler hukuku konusundaki pratik uygulamaların da ele alınmasında fayda bulunmaktadır. Türkiye’de engelliler alanındaki kamu hizmetleri diğer bakanlıkları kısmen ilgilendirse de başta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) ve Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) sorumluluğunda sürdürülmektedir. ASPB’ye bağlı olarak hizmet veren “Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü” ise engelli hakları konusundaki en yetkin kurumlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu genel müdürlük engelli vatandaşların hakları konusunda bilgilendirme ve bu konuda kamu duyarlılığını geliştirmek için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir.⁵⁸ Genel müdürlüğün resmi internet sitesinde engellilerle ilgili yürüttüğü faaliyetlerin yanı sıra engelli vatandaşları ve ailelerini bilgilendirici yayınlar bulunmaktadır. Bu kapsamda bahsi geçen sitede engelli hakları konusunda ulusal ve uluslararası birçok düzenlemenin metinlerine ulaşmak mümkündür. Ancak engelli hakları konusunda hem engellileri hem de toplumu bilinçlendirme konusunda Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün faaliyetlerinin de sınırlı olduğu söylenebilir.

MEB’in de engelli vatandaşların özel eğitimleri ile ilgili doğrudan sorumluluk taşıyan birimlerinin başında Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü gelmektedir. Yine bu genel müdürlüğün de resmi web sitesinde engelli vatandaşların eğitimi konusunda yayın ve mevzuatlar bulunduğu görülmektedir.⁵⁹ Fakat MEB bünyesinde de engelli çocuğa sahip aileleri ve engelli öğrencileri hakları konusunda bilgilendirici çalışmaların çok sınırlı olduğu söylenebilir.

Adalet Bakanlığı’nın da engelli vatandaşların hakları konusundaki çalışmalarına bakılmasında fayda bulunmaktadır. Bakanlığın teşkilat yapısında da engellilerle ilgili doğrudan bir birim olmadığı görülmektedir. Bakanlığın engellilerle ilgili hizmetleri faklı birimlerde dolaylı olarak sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ceza İşleri Genel Müdürlüğü Mağdur Hakları Dairesi Başkanlığı vb. birimlerin engellilerle ilgili görev ve sorumlulukları olduğu görülmektedir. Adalet Bakanlığının hizmet ve uygulamalarında engelli vatandaşları dikkate alan bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Örneğin Bakanlığın resmi internet sitesinde Mağdur Hakları Daire Başkanlığının “engelli mağdurlara yaklaşım” gibi konularda hizmet taraflarına bilgi veren yazılar bulunmaktadır.⁶⁰ Bunun yanı sıra “engelsiz adliye” projeleri başlattığı ve bazı adliyelerde “engelli danışma” birimleri kurduğu görülmektedir. Bu kapsamda Bakanlığın adalete erişim sağlamak amacıyla yaptığı bazı fiziksel düzenlemeler ve engelli çalışan

⁵⁸ Bkz. <http://eyh.aile.gov.tr/>

⁵⁹ Bkz. <https://orgm.meb.gov.tr/>

⁶⁰ Bkz. <http://www.magdur.adalet.gov.tr/images/engelli-magdurlara-yaklasim.pdf>

istihdam etme gibi bazı önlemler aldığı görülmektedir. Ancak mevcut adliye binalarının adalete erişim konusunda gerekli düzenlemeleri (engelli yolu, kabartma yazı, sesli uyarı sistemi, işaret dili bilen tercüman vb.) tam ve istenen bir şekilde gerçekleştirdiğini söylemek mümkün görünmemektedir.⁶¹ Adalet Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı'nda yer alan ikinci stratejik amacın başlığı "Adalete Erişim ile Mağdurlara ve Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamaları Geliştirmek" olarak belirlenmiş ve burada: *adliyelerin bir kısmında danışma masaları ve yön levhaları oluşturulmuş, engelliler için gerekli tedbirler alınmıştır* bilgisi paylaşılmıştır.⁶² Aynı amaç içerisinde *adalet sisteminde dezavantajlı gruplara yönelik uygulamaların etkin hale getirilmesi hayati öneme sahiptir. Bu alanda çocukların korunması, engellilerin gözetilmesi ve kadınlara yönelik uygulamalar öne çıkan konular olmaktadır. Günümüzde birçok ülkede dezavantajlı kesimlere yönelik özel bazı tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirler hak arama mekanizmalarının güçlendirilmesi ya da hak arama yolları hakkında belirtilen kesimlerin bilgilerinin artırılması gibi önlemleri içermektedir* denilmektedir.⁶³ Buradan da anlaşılacağı üzere Adalet Bakanlığı engellilere yönelik uygulamaların etkin hale getirilmesine vurgu yapmış ancak bu konuda bir strateji ve hedef belirlememiştir. Adalet Bakanlığının bu konuda duyarlı çalışmaları olduğu görülse de bunların yeterli olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Örneğin Bakanlık Yayın İşleri Dairesi Başkanlığı çok farklı hukuk konularında önemli yayınlar yapmış olmasına karşın engelli hakları ve hukuku konusunda bir çalışma yapmamıştır.⁶⁴ Kanunlar Genel Müdürlüğü bünyesinde Kadın Hakları ve Çocuk Hukuku Bürosu gibi birimler bulunmasına karşın engelli hakları ile ilgili bir birim bulunmadığı görülmektedir. Genel olarak incelendiğinde Adalet Bakanlığı ve ilgili birimlerinin de engelli hakları ve engelli hukuku gibi konularda yeterli düzeyde bir yapıya ve ilgiye sahip olmadıkları söylenebilir.

Türkiye'de engelli hakları ve engelli hukuku konusunda ele alınması gereken bir diğer önemli alan da yükseköğretimdir. Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında engellilerle ilgili doğrudan öğretim yapan birimlerin çoğunlukla eğitim fakültelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda eğitim fakültelerinde bulunan özel eğitim bölümlerinde engelli bireylerin eğitimde görev yapacak öğretmen adaylarının yetiştirildiği görülmektedir. Özel eğitim öğretmenleri yetiştiren programlarda ise "Yasalar ve Özel Eğitim", "Yasa ve Yönetmeliklerle

⁶¹ K. Levent Ertürk, A. Aslı Şimşek, D. Gülseren Songür ve Gökhan Şenol, **Türkiye'de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adalete Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme**, *Bilgi Dünyası (Hakemli Makale)*, 2014, 15 (2) 375-395

⁶² Adalet Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı, s. 85. <http://www.adalet.gov.tr/bakanlik/stratejikplan/stratejik-plan-2015-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

⁶³ Aynı Plan, s.86

⁶⁴ Bkz. <http://www.yayin.adalet.gov.tr/yayinlarimiz.html>

Sorun Çözme” gibi bazı derslerin okutulduğu görülmektedir.⁶⁵ Fakat engelli hakları ya da engelli hukuku denilince bu konunun doğrudan muhatabının hukuk fakülteleri olması gerektiği de söylenebilir. ÖSYM’nin 2017 yılı kitapçığına göre Türkiye’de öğrenci kabul eden hukuk fakültelerinin toplam sayısı 79’dur. Bu fakültelerin 35’i devlet üniversitelerinde, 37’si vakıf üniversitelerinde, 7’si de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki üniversitelerde bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında tüm bu hukuk fakültelerinin ders programları incelenmeye çalışılmıştır. Hukuk fakültelerinin lisans programlarındaki zorunlu ve seçmeli dersler incelendiğinde genel hukuk derslerinin yanısıra çocuk hukuku, spor hukuku, internet hukuku, insan hakları hukuku, özgürlükler hukuku, insancıl hukuka giriş vb. birçok farklı dersin programlarda bulunduğu görülmektedir. Fakat ulaşılan programların hiç birinde engelliler hukuku konusunda doğrudan bir ders bulunmadığı görülmüştür.⁶⁶

Hukuk fakültesi mezunlarının büyük bir kısmı avukatlık mesleğini sürdürmektedirler. Bu kapsamda avukatların üyesi buldukları baroların, özel avukatlık ve hukuk bürolarının da engelli hakları konusundaki çalışmalarına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. İnternet ortamındaki arama motorları kullanılarak incelenen avukatlık ve hukuk bürolarında engelli hukuku konusunda engellilere yönelik hizmet verdiğini iddia eden kuruluşlar olduğu görülmektedir. Ancak bunların da sayısının oldukça az ve sınırlı olduğu görülmektedir.⁶⁷ Burada önemle belirtilmesi gereken bir başka nokta da engelli vatandaşlar arasında özellikle görme engelliler arasında avukatlık mesleğini icra edenlerin azımsanmayacak düzeyde olduğudur. Fakat Türkiye’deki engelli avukat sayısı konusunda net istatistiki veriler bulunmamaktadır.⁶⁸ Ancak engelli avukatların internet ortamında birçok farklı forum ve platformda buldukları

⁶⁵ Ayrıca Gazi Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü’nde Görme Engelliler Öğretmenliği Programında bir dönem “Engelli ve Çocuk Hukuku” isimli seçmeli bir ders bulunduğu bilinmektedir. Bu ders makalenin birinci yazarı tarafından bir dönem okutulmuş. Daha sonra programın değişmesi ve bazı yasal durumlar nedeniyle ders bir daha açılmamıştır.

⁶⁶ Tüm hukuk fakülteleri arasında yalnızca Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi lisans programında seçmeli “işaret dili” dersi mevcuttur. Bu ders de engelli hukuku ile ilgili değildir. Ancak engelliler hakkında duyarlılık bakımından böyle bir dersin hukuk fakültesi dersleri arasında bulunması oldukça yararlı ve önemli bir durum olarak ele alınabilir.

⁶⁷ Arama motorları sonuçlarına göre Türkiye’de on binlerce hukuk bürosu olduğu anlaşılmaktadır. Tarama engelli ya da özürli gibi anahtar kavramlarla daraltıldığında bile binlerce sonuç çıkmaktadır. Bu araştırmanın amacı mevcut durumu genel olarak değerlendirmek olduğundan tüm bu hukuk bürolarının içeriği ve hizmetlerinin incelenmesi bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Fakat yine de engelliler hukuku konusunda uzmanlaşmış özel hukuk bürosu sayısının oldukça az olduğu görülmektedir.

⁶⁸ *Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu*, (Raporu Hazırlayanlar: Arzu Şenyurt Akdağ, Gizem Tanay, Hakan Özgül, Lutfiye Kelleci Birer, Özlem Kara) İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Şubat 2011, s.24

ve buralarda engelli hakları konusunda yazılar yayınladıkları görülmektedir.⁶⁹

Türkiye'nin farklı şehirlerinde bulunan Baroların da engelliler ve engelli hakları konusunda bazı faaliyetleri olduğu görülmektedir. Örneğin, Ankara, Bursa, Sakarya, Adana barosu gibi birçok baro yönetim kurullarında “engelli hakları komisyonu” ya da “Engelliler Kurulu” kurulduğu görülmektedir. Bu komisyonların bazılarının ise aktif bir şekilde çalıştığı ve engelli hakları konusunda önemli faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Barosu 2009 yılında “Türk Hukukunda Engelliler ve Engelli Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” konulu bir sempozyum gerçekleştirmiştir.⁷⁰ Barolarda engelli komisyonları olsa da birçok baroda engelli vatandaşlar için adli yardım sağlayacak özel birimler bulunmamaktadır. Mevcut komisyonlar ise daha çok “engelli avukatların ihtiyaçlarına çözüm arayan ve onların çabalarıyla ilerleyen engelli avukat merkezlerinden” ibarettir.⁷¹

Engelli hakları ya da engelli hukuku alanındaki çalışmalar konusunda ise gelişmiş batı ülkelerinin çok daha iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. İnternet ortamında arama motorlarında “engelliler hukuku, engelli hakları, engelli yasası” gibi anahtar kelimelerle yapılan taramalarda milyonlarca sonuç çıktığı görülmektedir.⁷² Tüm bu araştırmaları özetlemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Fakat özellikle İngilizce yayın yapan bilimsel dergilerde engelliler hukuku alanında yapılan çalışmaların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Yine Batılı ülkelerden engelliler hukuku alanında çok fazla lisansüstü tez çalışmasının da olduğu görülmektedir.⁷³ Bunların yanısıra engelliler hukuku alanında bilimsel kitapların da olduğu görülmektedir. Örneğin Cambridge Üniversitesi'nin Engelli Hukuku ve Politikaları isimli bir kitap serisi bulunmaktadır.⁷⁴ Üniversitelerin yanısıra bazı özel platform ve bireysel yazarların da engelliler hukuku alanında çalışmalar yayınladığı görülmektedir. Avrupa Engellilik Uzmanları Akademik Ağı (The Academic Network of European Disability Experts - ANED) Avrupa'da engellilik alanında çalışan uzmanların bilgi ve rapor paylaştıkları uluslararası bir ağ olarak hizmet

⁶⁹ Örneğin bkz. <https://www.engelliler.biz/forum/forum.php>

⁷⁰ Sempozyum kitapçığı için bkz. http://www.ankarabarosu.org.tr/Siteler/2012yayin/2011_sonrasikitap/engelli-haklari-birlesmis-milletler.pdf

⁷¹ Ertürk vd. *agm*, 2014, s.383

⁷² Google Akademik arama sayfasında “disability rights” kelimeleriyle yapılan aramada 2.380.000 sonuç, “disability Law” kelimeleriyle yapılan aramada 1.720.000 sonuç, “disability legislation” denince de 839.000 sonuç çıktığı görülmektedir.

⁷³ <https://search.proquest.com> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

⁷⁴ <https://www.cambridge.org/core/series/cambridge-disability-law-and-policy-series> ; Genetics, Disability and the Law Disability and Community Living Policies, Land Use Law and Disability, Disability and the Good Human Life, People with Disabilities: Sideline or Mainstreamed?, Social Inclusion of People with Disabilities vb. başlıklarda kitaplar yayınlanmıştır

vermektedir. İlgili topluluğa Türkiye’den birkaç araştırmacı üyedir ve Türkiye ile ilgili raporların da burada yayınlandığı görülmektedir.⁷⁵ Burada yayınlanan “Country reports on citizenship and political participation” isimli rapora göre Türkiye’nin ulusal engelli strateji/eylem planı bulunmamaktadır.

Bazı ülkelerde ise hem adliyelerin içinde hem de müstakil yerlerde engelliler ile ilgili hukuk merkezleri olduğu görülmektedir. Örneğin Avusturalya Engelliler Hukuku Merkezi (Australian Centre for Disability Law) engellilerin insan haklarını ve yasal haklarını yasal savunuculuk yoluyla destekleyip korumakta; engelliler için sosyal hizmetler, hukuk eğitimi ve hukuki danışmanlık sunmaktadırlar. Federal Mahkemeye bağlı olarak faaliyet gösteren bu merkez Commonwealth (Milletler topluluğu) Başsavcılığı Bölümü ve NSW Başsavcılığı tarafından finanse edilmektedir.⁷⁶ ABD’de de farklı eyaletlerde benzer kurumlar olduğu bilinmektedir. Örneğin Arizona’da engellilerle ilgili bir “engelliler hukuku merkezi” bulunmaktadır. Kanada, Ontario’da da “Engelliler Hukuk Merkezi - ARCH” isimli benzer bir merkez bulunmaktadır.⁷⁷ Bu merkez; engellilerin onuruyla yaşamaları ve topluma tam katılımını sağlamayı amaçlayan ve bu amaç doğrultusunda engelli kişilerin eşitlik haklarını savunmak ve ilerletmek için çalışan hukuki bir yardım merkezidir.

Bazı ülkelerde ise engelli hakları ve yasalarını koordine eden üst kurullar bulunmaktadır. Örneğin Britanya’da: Galler, İskoçya ve İngiltere gibi ülkelerdeki yasal durumu takip eden Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu bünyesinde bir engelli komitesi bulunmakta ve bu komite İngiltere’yi engelliler konusunda daha adil yapmak için yardımcı olmaktadır.⁷⁸

Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında öğrenci kabul eden programların engelliler hukuku alanında yok denecek kadar az bir içeriğe sahip olduğu görülmüştür. Fakat başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok gelişmiş ülkede yer alan yükseköğretim kurumunda engelliler hukukuna ilişkin dersler okutulmaktadır. Bu derslere bazı örnekler verilmesinde fayda bulunmaktadır. ABD’de yer alan ve uluslararası alanda tanınmış bir kurum olan Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesinde “engelliler hukuku” isimli bir seminer dersi ve iki kredilik seçmeli bir “engelli hakları hukuku” dersi bulunmaktadır.⁷⁹ Harvard Üniversitesi Hukuk Okulunda⁸⁰ okutulan birçok dersin (Diversity and Dispute

⁷⁵ <http://www.disability-europe.net/> (Erişim Tarihi: 23.10.2017).

⁷⁶ <http://disabilitylaw.org.au/> (Erişim Tarihi: 27.10.2017).

⁷⁷ <http://www.archdisabilitylaw.ca/> (Erişim Tarihi: 26.10.2017).

⁷⁸ <https://www.equalityhumanrights.com/en/disability-committee> (Erişim Tarihi: 30.10.2017).

⁷⁹ <http://hls.harvard.edu/academics/curriculum/catalog/index.html?o=69319> (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

⁸⁰ Bilindiği üzere ABD’de birçok eyalette hukuk öğrenimi fakülte seviyesinde olmayıp Law College şeklinde yürütülmektedir. Bu nedenle Law College hukuk okulu olarak çevrilmiştir.

Resolution; Employment Discrimination; Employment Law Clinic; Health Law and Policy Clinic of the Center for Health Law and Policy Innovation; Reproductive Rights and Practices; Veterans Law and Disability Benefits Clinic) içeriğinde de engelli haklarının ele alındığı görülmektedir.⁸¹ Yine ABD’de bulunan saygın kurumlardan biri olan Stanford Üniversitesi Hukuk Okulu’nun programında da “engelli hukuku” dersi bulunmaktadır.⁸² Chicago Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde özel bir ders olmasa da engelliler hukuku alanında bir öğrenci topluluğu olduğu görülmektedir. Pitsburg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 2 kredilik “Engellilik Ayrımcılığının Yasası (THE)” dersi; 4 kredilik “Sosyal Güvenlik Engellilik Uygulaması” isimli uygulamalı bir ders ve 2 kredilik “Özel Eğitim Hukuku” dersi bulunmaktadır.

ABD’deki örnekler genişletilebilir. Fakat ABD’de bir üniversite engelli hukuku alanında fazlasıyla ön plana çıkmaktadır. New York’ta bulunan Syracuse Üniversitesi Hukuk Okulu “Engelliler Hukuku ve Politikaları” isimli ortak bir lisans programına sahiptir.⁸³ Kısa adı DLPP olan program ABD’deki engellilikle ilgili en kapsamlı hukuk fakültesi programıdır. DLPP Müfredat Programını tamamlamak için, öğrencilerin 3 zorunlu ve 2 seçmeli dersi kapsayan 15 kredi saatlik programı başarıyla tamamlamaları gerekmektedir. Engellilik hukuku alanı çok disiplinli bir özellik taşıdığı için çapraz kampüs şartı getirilmiştir. Buna göre programı tamamlamak için öğrencilerin Syracuse Üniversitesi’ndeki başka bir lisansüstü programla sunulan en az bir dersi almaları şartı bulunmaktadır. Bu kapsamda öğrenciler örneğin eğitim fakültesindeki engelli araştırmaları dersine kayıt olabilmektedirler. DLPP öğrencileri Eğitimin Kültürel Temelleri Bilim Master’ı programıyla⁸⁴ ortak dersler de alabilmektedirler. Bu ortak programda öğrenciler engellilik alanına yoğunlaşmış hukuk, eğitim ve kültür derslerini bir arada almakta ve mezun olduklarında “Engellilik Araştırmaları Sertifikası (CAS)” belgesini alabilmektedirler. Bu programa katılan öğrenciler engellilik, eğitim, özel eğitim, çocuk hakları, sivil haklar, emek, istihdam, güven ve mülkiyet alanları ve uluslararası insan hakları hukuku alanlarında dersler görmekte ve mezuniyet sonrası bu alanlarda çalışmaktadırlar. Mezunlar, federal ve eyalet devlet kurumları, özel hukuk firmaları, yerli ve yabancı STK’lar, kamu yararına çalışan hukuk büroları, özel hukuk büroları, il ve ilçedeki okullar, politika organizasyonları, düşünce kuruluşlarında çalışmakta ve bazı

⁸¹ <https://helios.law.harvard.edu/CourseCatalogs/hls-course-catalog-2017-2018.pdf> (Erişim Tarihi: 17.10.2017).

⁸² <https://law.stanford.edu/courses/disability-law-human-rights-and-justice/> (Erişim Tarihi: 12.10.2017).

⁸³ <http://law.syr.edu/academics/centers-institutes/disability-law-and-policy-program/> (Erişim Tarihi: 17.10.2017).

⁸⁴ Eğitimin Kültürel Temelleri Master ve doktora programları Türkiye’de de yalnızca Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde bulunmaktadır.

öğrenciler lisansüstü eğitime devam etmektedirler. Bu program toplumdaki engelliliğin incelenmesine yasal, sosyal, kültürel, tarihi ve felsefi bakış açılarını içeren disiplinler arası bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda Syracuse Üniversitesi 1996 yılında açtığı bu programla engellilik araştırmaları alanında lisansüstü program sunan ilk ve tek Amerikan üniversitesi olma özelliğini uzunca bir süre sürdürmüştür. ABD’de benzer bir program Pittsburg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde 15 kredilik bir “engelli hukuku çalışmaları sertifika programı” adıyla sürdürülmektedir.⁸⁵ Benzer bir başka programın da Kanada’da bulunduğu görülmektedir. Toronto’da bulunan York Üniversitesi’nde “Kritik Engellilik Çalışmaları” isimli bir yüksek lisans programı bulunmaktadır. İngiltere’de bulunan Leeds Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde de bir “Engellilik Hukuku Merkezi” bulunmaktadır.⁸⁶ Leeds Üniversitesi uzun yıllardır, küresel engelli çalışmalarında öncü rol oynamıştır. Üniversite bünyesindeki Merkez; hukuk fakültesi lisans öğrencileri için engelliler hukuku modülleri sunmaktadır. Ayrıca Uluslararası ve Avrupa İnsan Hakları Hukuku LLM yüksek lisans programı içinde de engelli hukuku çalışmaları yapılmaktadır. Merkez, hukuk alanında doktora yapan araştırmacılara engelliler hukuku alanında tez yapmak istediklerinde de danışmanlık sunmaktadır.

Görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerin bazılarında engelli hukuku konusunda çalışma ve faaliyetler Türkiye’ye nazaran oldukça ileri bir boyuttadır. Ancak bu durum engellilerin hak ve durumlarının istenen düzeyde olduğu anlamını da taşımamaktadır. Oxford Üniversitesinin gerçekleştirdiği Engelliler Hukuku ve Politikaları Projesi’nin raporunda; İngiltere’de her beş kişiden birinde bir yetersizlik olduğu, bununla birlikte engelli bireylerin demografik, akademik, hukuki ve politik kurumlarda çok az temsil edildikleri ifade edilmiştir.⁸⁷ Bu nedenle de Oxford Üniversitesi engelliler hukuku ve politikaları alanında yeni perspektifler getirecek ve engelli vatandaşların taleplerini daha iyi karşılayacak bir politika oluşturmak için böyle bir proje başlatmıştır. Zaten yukarıdaki uluslararası gelişmeler kısmında da değinildiği gibi engelli hakları istenen düzeye bir türlü ulaşamadığı için çok yakın bir tarih olan 2006 yılında BM yeni bir sözleşme yapma gereği duymuştur. Kısaca söylemek gerekirse gelişmiş ülkelerde bahsi geçen tüm bu olumlu gelişmelere rağmen engelli hakları ve engelliler hukuku konusunda yeterli bir görünümünden uzak kalmıştır. Türkiye de yasal olarak bu ülkelere yakın bir konumda olmayı ancak kâğıt üzerinde başarabilmiş görünmektedir. Doğal olarak Türkiye’nin engelli haklarının pratik uygulamaları ve engelli hukuku konusundaki çalışmaları arttırması gerekmektedir.

⁸⁵ <http://law.pitt.edu/academics/non-lawyers/dls> (Erişim Tarihi: 22.10.2017).

⁸⁶ <http://www.law.leeds.ac.uk/research/disability-law-hub> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

⁸⁷ <https://www.law.ox.ac.uk/research-and-subject-groups/oxford-university-disability-law-and-policy-project> (Erişim Tarihi: 29.10.2017).

SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca ötekileştiren, dışlanan, hor görülen, kullanılan ve hatta öldürülen engelli bireylerin hakları konusu çok yeni bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Engelli bireylerle ilgili olumlu gelişmeler birkaç yüzyıllık bir maziye sahiptir. Engelli bireylerle ilgili olumlu gelişmeler başta bakım, koruma ve eğitim gibi alanlarda ortaya çıkmıştır. Engelli bireylerin hukuki konumlarını güçlendirici yasal düzenlemeler ise 20. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitsel alanlarda engellilerin her geçen gün daha fazla hak ve imkâna sahip olmaları sevindirici gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak engelli bireylerin hakları konusunda beklenen düzeyde gelişmelerin dünya genelinde tam anlamıyla gerçekleşmediği de görülmektedir.

Engelliler ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması kadar bunların uygulanması konusunda da gereken hassasiyetin yeterince gösterilemediği görülmektedir. Ancak doğru yasal düzenlemelerin yapılması uygulamalar için de bir hareket kaynağı olacaktır. Bu kapsamda birçok ülkede engelliler için yürürlüğe koyulan yasalar bulunmaktadır. Engellilik günümüzde dünya toplumlarının bildiği ve çözüm aradığı bir olgu haline gelmiştir. Artık toplumların gelişmişliği ve medeniliğini anlamak için, o toplumların kendi engelli vatandaşları için gerçekleştirdikleri düzenlemeler de bir ölçüt olarak görülmelidir.

Engelliler hukuku alanına zemin oluşturacak ulusal ve uluslararası, doğrudan ve dolaylı birçok yasal düzenleme vardır. Buna rağmen engelli hakları ya da engelliler hukuku konusu Türkiye’de yeterli bir ilgi görmemektedir. Bu konuda bilim insanlarının çok az sayıda araştırma yaptıkları, hukuk fakültelerinde bu konunun çok sınırlı şekilde ele alındığı ve pratik alanlarda çok az hizmet sunulduğu anlaşılmaktadır. Çocuk hukukunun varlığını kabul etmek için yukarıdaki gerekçeler hukuk insanları tarafından yeterli kabul ediliyor ise, Engelliler Hukuku gibi bir alanın da varlığının tartışılması gerekmektedir.

Başta hukukçular olmak üzere engelli hakları alanında toplumsal duyarlılığın artması engellilerin hak ettikleri bir yaşam standardına ulaşmalarında katkı sağlayacaktır. Tam olarak istenen düzeyde olmasa da gelişmiş Batı toplumlarında engelli haklarını savunan ve engellileri destekleyen birçok merkez ve kuruluş bulunmaktadır. Bu merkezlerde çalışacak kişilerin de yetiştirilmesine olanak sağlayacak eğitim kurumları olduğu anlaşılmaktadır. Oysa Türkiye bu konuda hem eğitsel hem de pratik uygulamalar bakımından oldukça sınırlı bir görünüm sunmaktadır.

Engelliler Hukuku’nun hukuk fakültelerinde, iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde ve hatta diğer okullarda ders olarak verilmesi hem Hukuk bilimine katkı sağlayacak hem de toplumsal farkındalığın artırılmasına yol

açacaktır. Çünkü Hukuk Fakültesi mezunları geleceğin avukatları, hâkim ve savcılar, kamu uzmanları olacaklardır. Bu kişilerin lisans öğrenimleri boyunca engellilerle ilgili yeterli farkındalık geliştirmemeleri ve engelli hakları konusunda yeterli bir alt yapıya sahip olmamaları toplumsal bütünleşme açısından risk taşımaktadır. Ayrıca bu kişilerin konuya ilgisiz ya da uzak kalmaları Türkiye’de engelli haklarının gelişimi ve korunmasını da olumsuz yönde etkileyebilecektir. Engellilerle ilgili toplumsal duyarlılığın artırılması için hukuk insanlarının bu konudaki bilgi ve becerilerinin geliştirilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu kapsamda hizmet öncesinde olduğu kadar hizmet içi süreçlerde eğitimler, sempozyumlar, çeşitli toplumsal sorumluluk projeleri ve paylaşım platformları kurulabilir. Böylece mevcut idareciler, hâkimler, savcılar ve avukatların bu konudaki bilgi ve farkındalıkları artırılabilir. Ayrıca başta Adalet Bakanlığı ve Barolar olmak üzere hem engelli vatandaşlara danışmanlık sunacak hem de engelli hakları konusunda ilgili tarafları bilgilendirecek hizmet birimlerinin kurulması ve yaygınlaştırılmasında fayda bulunacaktır.

Bu çalışma ile engelli hakları konusundaki mevcut durum kısmen de olsa ortaya koyulmuş ve engelli hukuku konusunda taraflar için değerlendirmeler sunulmuştur. Böylece engelli vatandaşların daha ideal bir yaşama kavuşmalarında hukukçulara ve toplumun diğer kesimlerine düşen rol ve görevlere değinilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak hukuk bilimi normatif bir bilim alanıdır ve toplumu doğrudan etkileyen bir özelliğe sahiptir. Bu kapsamda hukukçular gerçekte ne olduğunun farkında olan ve ne olması gerektiğini belirleyen kişilerdir. Engelliler hukuku alanı güçlendikçe engellilerin de güçleneceği bir toplum yapısı ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

AKÇAMETE, Gönül, *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*, (3.Baskı) Kök Yayıncılık, Ankara, 2010.

AKÇAMETE, Gönül, *Türkiye’de Özel Eğitim*. S. Eripek, (Ed.) Özel Eğitim içinde (s. 197–207). Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir, 1998.

AKÇAMETE, Gönül – Kaner, Sema, “Cumhuriyetin 75 Yılında Çocuğa Yönelik Özel Eğitim Çalışmaları”. 2. *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: Cumhuriyet ve Çocuk*,: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No: 2, (395–405). Ankara, 1999.

ANAYURT, Ömer, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. (Güncellenmiş 9. Basım). Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008.

ANDAÇ, Faruk, *Hukukun Temel Kavramları*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008.

ARIKAN, Çiğdem, “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2, 1, 2002, s.11-25.

ATAMAN, Ayşegül, *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*. Gündüz Yay.. Ankara, 2003

AYDIN, Nurullah, *Hukuka Giriş: Temel Kavramlar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007

BATU, Sema ve Uysal, Ayten, *Günümüz Sınıflarında Engelli Çocukların Gelişimini Destekleme*. Akçamete, A. G. (Editör) *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* içinde (s.113-141). (3.Baskı) Kök Yayıncılık, Ankara, 2010.

BURCU, Esra; *Türkiye’de Özürlü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.

CAVKAYTAR, Atilla, *Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim*. H.İ. Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* içinde (s.3-27). PegemA Yayıncılık, Ankara, 2008.

ÇAĞLAR, Selda, *Tanım – Sınıflama ve Modellerin Engelli Çocukların Kamusal Hakları Üzerine Etkisi*, (Haz. Adnan Kulaksızoğlu) *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde (s.45-67), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011,

ÇAKMAK, Naci Münci, *Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

ÇAKMAK, Naci Münci, *Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Engelli Tanımı Hakkında Bir İnceleme*, *AÜHFD*, 2008, s.54.

ÇİTİL, Mahmut, *Türkiye’de Özel Eğitim: Tarihsel, Politik ve Yasal Gelişmeler*. Vize Yayıncılık, Ankara, 2017a.

ÇİTİL, Mahmut, *Zihinsel Yetersizliği ve OSB’li Olan Çocuklarla İlgili Yasal Düzenlemeler*, Ü. Şahbaz (Ed.) *Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar* kitabı içinde (225-258), Vize Yayıncılık, Ankara, 2017b, s. 226.

ÇİTİL, Mahmut, “Engelli Gençlerle İlgili Yapılan Lisansüstü Araştırmalar: Türkiye’de Hazırlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi.” *Gençlik Araştırmaları Çalıştayı – Raporu, Gençlik ve Spor Bakanlığı* Ankara, Kızılcahamam (2013)

ÇİTİL, Mahmut, *Yasalar ve Özel Eğitim*, Vize Yayıncılık, Ankara, 2012

ÇİTİL, Mahmut, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye’de Özel Eğitim*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.

ÇINARLI, Serkan, *Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri*, Kazancı Hukuk Yayınevi, İstanbul 2010.

ÇOCUK VAKFI, A. Kulaksızoğlu (Haz.) Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı (Anne Baba ve Öğretmenler İçin), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011

DOĞAN, İsmail, *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar*, (11. Baskı) PegemA Yayıncılık, Ankara, 2012

DOĞAN, İsmail ve ÇİTİL, Mahmut, “Engelli Çocuk ve Ergenlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, A. Kulaksızoğlu (Haz.) Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı (Anne-Baba ve Öğretmenler İçin) içinde (s.27-45), Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.

DÖNMEZER, Sulhi. *Toplumbilim*. (Yenilenmiş 11. Baskı). Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

ENÇ, Mitat, *Görme Özürlüler (Gelişim, Uyum ve Eğitimleri)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara. 2005.

ERTÜRK, K. Levent - Şimşek, A. Aslı – Songür, D. Gülseren - Şenol, Gökhan, “Türkiye’de Engelli Farkındalığı ve Engelli Bireylerin Adaletle Web Erişilebilirlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilgi Dünyası (Hakemli Makale)*, 15 (2), 2014, s.375-395.

GIDDENS, Anthony, *Sosyoloji*. (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel). Kırmızı Yay. İstanbul, 2012.

GÖK, Süleyman, *Dünyada ve Türkiye’de Sağır, Dilsiz, Okulları Tarihi ve Eğitim Sistemi*, Hüsnütabiat Matbaası (Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti Neşriyatı) İstanbul, 1958.

GÜL, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006

KARGIN, Tevhide, Cumhuriyetin 80. yılında özel eğitim. Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 160. Güz. 2003, Erişim: 29 Kasım 2017, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/160/kutlu.htmir>.

OĞULTÜRK, Nilay, *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin, Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler: Çankaya Belediyesinden Hizmet Alan Aileler Üzerin Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

ÖZGÖBEK, Hatice Reyhan, *Türkiye’nin Engelliler Politikası Analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

ÖZİ, *Birinci Özürlüler Şurası. Çağdaş toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler. (Komisyon raporları ve genel kurul görüşmeleri) 29 Kasım – 02 Aralık, (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı)* Ankara, 1999a,. s.171-172

ÖZİ, *Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayın no: 43, Ankara, 2006.*

ÖZSOY, Yahya – Özyürek, Mehmet - Eripek, Süleyman, Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar (Özel eğitime giriş), (6. Baskı). Karatepe Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZTÜRK, Yasemin, *Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Gereksinimlerinin ve Aile Yükünün Belirlenmesi*, (Yüksek lisans tezi), Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Türkiye’de Engellilik Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu, (Raporu Hazırlayanlar: Arzu Şenyurt Akdağ, Gizem Tanay, Hakan Özgül, Lütfiye Kelleci Birer, Özlem Kara) İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Şubat 2011

Türkiye Özürlüler Araştırması 2002, Ankara: www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?is-tab_id=14 sayfasından erişilmiştir.

UŞAN, M. Fatih, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya, 1997.

YAYMAN, Derya - Çımat, Ali, *Türk Vergi Hukukunda Yer Alan Sakat ve Özürlülere Yönelik Vergisel Ayrıcalıklar*, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XVI, Y. 2012, Sa. 3 s. 297-321

İnternet Kaynakları

Adalet Bakanlığı 2015-2019 Stratejik Planı, Erişim: 29 Ekim 2017, <http://www.adalet.gov.tr/bakanlik/stratejikplan/stratejik-plan-2015-2019.pdf>

Avrupa Birliği ve Engellilik, Erişim: 27 Ekim 2017, <http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/uluslararasi-mevzuat/14-avrupa-birligi-ve-engellilik>

<http://eyh.aile.gov.tr/>

<https://orgm.meb.gov.tr/>

<http://www.magdur.adalet.gov.tr/images/engelli-magdurlara-yaklasim.pdf>

<http://www.yayin.adalet.gov.tr/yayinlarimiz.html>

<https://www.engelliler.biz/forum/forum.php>

<http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/2012yayin/2011sonrasikitap/engelli-haklari-birlesmis-milletler.pdf>

<https://search.proquest.com>

<https://www.cambridge.org/core/series/cambridge-disability-law-and-policy-series>

<http://www.disability-europe.net/>

<http://disabilitylaw.org.au/>

<http://www.archdisabilitylaw.ca/>

<https://www.equalityhumanrights.com/en/disability-committee>

<http://hls.harvard.edu/academics/curriculum/catalog/index.html?o=69319>

<https://helios.law.harvard.edu/CourseCatalogs/hls-course-catalog-2017-2018.pdf>

<https://law.stanford.edu/courses/disability-law-human-rights-and-justice/>

<http://law.syr.edu/academics/centers-institutes/disability-law-and-policy-program/>

<http://law.pitt.edu/academics/non-lawyers/dls>

<http://www.law.leeds.ac.uk/research/disability-law-hub>

<https://www.law.ox.ac.uk/research-and-subject-groups/oxford-university-disability-law-and-policy-project>